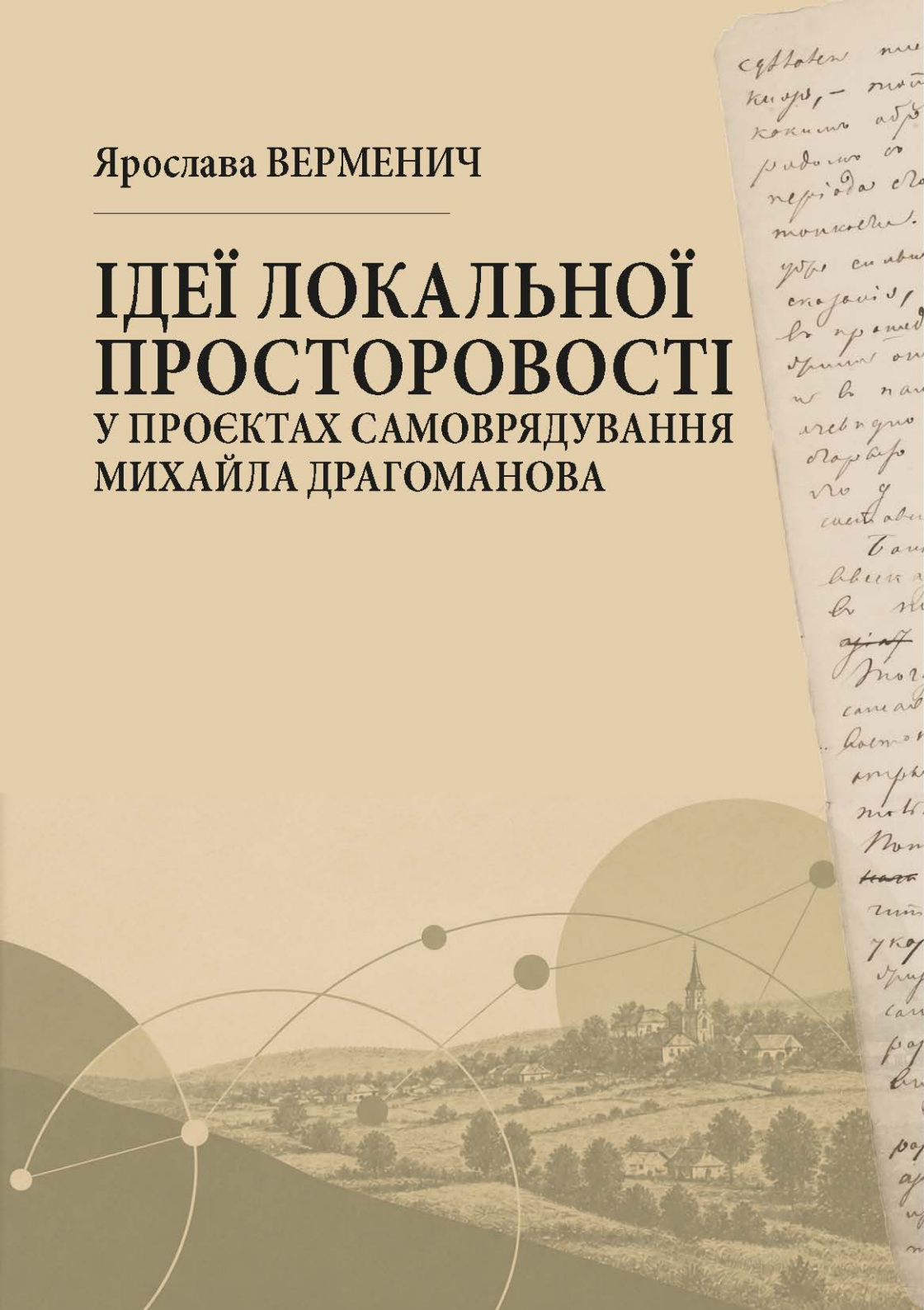
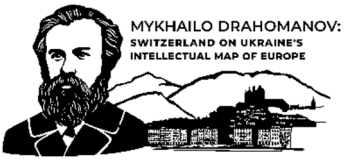
Ярослава ВЕРМЕНИЧ

ІДЕЇ ЛОКАЛЬНОЇ ПРОСТОРОВОСТІ
У ПРОЄКТАХ САМОВРЯДУВАННЯ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

MYKHAILO DRAHOMANOV:
SWITZERLAND ON UKRAINE'S
INTELLECTUAL MAP OF EUROPE

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
INSTITUTE OF HISTORY OF UKRAINE

Yaroslava VERMENYCH

IDEAS OF LOCAL SPATIALITY IN MYKHAILO DRAHOMANOV'S PROJECTS OF SELF-GOVERNMENT

Kyiv – 2026

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Ярослава ВЕРМЕНИЧ

ІДЕЇ ЛОКАЛЬНОЇ ПРОСТОРОВОСТІ У ПРОЄКТАХ САМОВРЯДУВАННЯ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Київ – 2026

УДК 301+340+930.9 "Драгоманов"

Підготовлено у межах швейцарсько-українського проєкту "Михайло Драгоманов: Швейцарія на українській інтелектуальній мапі Європи" ("Mykhailo Drahomanov: Switzerland on Ukraine's Intellectual Map of Europe" https://drahomanov.history.org.ua) Університету Лозанни та Інституту історії України НАН України, котрий фінансувався Швейцарським національним науковим фондом у 2025–2026 рр.

Верменич Я.

Ідеї локальної просторовості у проєктах самоврядування Михайла Драгоманова. Текст. дані. Київ: НАН України. Інститут історії України, 2026. 96 с. Об'єм даних 0,77 Mb.
URL: https://resource.history.org.ua/item/0019442
DOI: https://doi.org/10.15407/book17-0019442

Репрезентуються ідеї локальної просторовості у суспільно-політичних проєктах М.Драгоманова, які є базою його теорій децентралізації та місцевого самоврядування, орієнтованих на побудову демократичної держави і забезпечення особистої свободи громадян. Локальна просторовість трактується як стратегічний ресурс самоврядності та інструмент розвитку територіальних громад, що обумовлює здатність локальної спільноти самостійно формувати ідентичність та відтворювати спільні норми та цінності, які згуртовують соціум в межах конкретної території. Аналізуються стратегії М.Драгоманова, спрямовані на осмислення локальної просторовості як фундаменту вільного поступу суспільства та основи управлінських повноважень громади. Висвітлюються підходи вченого до генерування комплексних моделей місцевого самоврядування, які закладали підвалини формування української політичної нації. Наголошується, що візія локальної просторовості М.Драгоманова є інтелектуальною предтечою сучасної реформи децентралізації в Україні. Його ідеї окреслили положення, які сьогодні відображені в Європейській хартії місцевого самоврядування, доводячи, що сильна держава неможлива без самодостатніх, правосвідомих та активних локальних спільнот. В контексті пошуку ефективних моделей територіальної структуризації України принципи локальної просторовості М.Драгоманова можуть використовуватися як концептуальне підґрунтя для оновленого бачення місця локальності в оптимізації суспільних процесів та розробки інноваційних стратегій формування громадянського суспільства.

© Інститут історії України Національної академії наук України, 2026
© Ярослава Верменич, текст, бібліографія, 2026

ЗМІСТ

Передмова 7

1. Контекстуальний вимір локальної просторовості 18

2. Місцеве самоврядування як форма локальної самоорганізації соціуму 39

3. Громадівський рух у пошуках стратегій збереження ідентичності 51

4. Роль самоврядної громади у системі державних відносин 65

Післямова 80

Бібліографія 86

References 89

Резюме 91

Summary 93

ПЕРЕДМОВА

Парадоксальним трендом історичних студій доби глобалізації стало осмислення діалектики історичного минулого та сьогодення крізь призму репрезентації складної взаємодії конкуруючих локальних ідентичностей. Часи, коли історія уявлялася описовою наукою, зосередженою на узагальненні спільного досвіду людей, давно минули. Сьогодні історичні студії здебільшого позиціонуються як простір пошуку локальних смислів глобального розвитку, інструмент дослідження динаміки міжкультурних трансферів, міграцій та впливу геополітичних зрушень на локальне повсякдення. Глобалізація не лише незмірно розширила обрії життя людини, але й звузила їх, змушуючи частіше замислюватися над межами особистого життєвого простору, згадувати про корені й локальні зв'язки. У процесі наукових пошуків, пов'язаних із з'ясуванням місця локальності в соціопросторовій динаміці, суттєво трансформується розуміння сутності локального контексту, який розглядається як соціокультурний "образ" локального буття, інструмент адаптації до сучасних викликів та чинник переосмислення глобальних трендів.

Дедалі частіше акцентується увага на появі у локалітетів нових економічних і політичних ресурсів, які обумовлюють їх суб'єктність та надають змогу виступати драйверами власних змін. Суб'єктність локалітетів позначається переходом від позиції спостерігача (об'єкта) до статусу активного творця та автора власних рішень; від ролі громади, якою "керують" до стану спільноти, яка самостійно планує своє майбутнє. Подібні трансформації спричиняють формування принципово нового типу внутрідержавних зв'язків у вигляді нової моделі регіональності, в основі якої лежить визнання свободи багатома-

нітності і непересічного значення ідей мультикультуралізму. Врахування культурно-локальної багатовимірності та різноманітності розглядається як основа економічних і політичних перетворень в контексті реалізації стратегій регіональної згуртованості.

Територіальна згуртованість у європейському вимірі не є абстрактним поняттям, це фундамент сталого розвитку, економічної інтеграції та соціальної стабільності. Регіональна політика європейських держав чітко орієнтована на потенціал консолідації суспільства, підпорядкований об'єднанню ресурсів, подоланню внутрішнього дисбалансу та створенню стійких соціально-економічних зв'язків між регіонами. Симптоматично, що сучасні оцінки регіоналізації неможливо зрозуміти поза контекстом "політики згуртованості" (*cohesion policy*), яка визначається як інвестиційна стратегія зменшення соціально-економічних та територіальних диспропорцій між регіонами за рахунок фокусування уваги на потребах конкретних територій. Європейська модель згуртованості є прикладом концептуального підходу до інтегрованого розвитку, що постійно еволюціонує відповідно до глобальних та регіональних викликів. Її засадничими принципами є територіально-орієнтований підхід, партнерство, субсидіарність та пропорційність, рівність можливостей та ефективне використання ресурсів локальних співтовариств. Основою регіональної згуртованості виступає локальна суб'єктність, оскільки успішний розвиток регіону залежить не від вказівок "згори", а від спроможності місцевих громад самостійно визначати свої потреби та управляти процесами. Без сильної локальної суб'єктності політика згуртованості перетворюється на процес "освоєння" дотацій та втрачається її головна мета – зменшення диспропорцій через саморозвиток регіонів.

Може скластися враження, що концепт "локальна суб'єктність" є витвором сучасної термінопрактики за допомогою якого репрезентуються переваги моделей державного устрою, базовані на пріоритетності самоуправління та самоорганізації громад. Втім, у європейському управлінському дискурсі, особливо швейцарському, це поняття застосовується вже досить

давно. У Швейцарії локальна суб'єктність розглядається як фундаментальний принцип децентралізованого державного устрою, заснований на федеративних засадах та автономії громад. В основі швейцарської системи управління закладений принцип субсидіарності (від латинського *subsidiarius* – допоміжний), згідно з яким соціально-економічні питання громад вирішуються на місцевому рівні, найбільш наближеному до локального співтовариства. Територіальний устрій Швейцарії складається з 26 кантонів, які поділяються на 2100 громад наділених правом самостійно вирішувати питання місцевого значення та формувати стратегії локального розвитку. Функціонал локальної суб'єктності проявляється у формі громадських зборів (*Landsgemeinde*) або місцевих референдумів, що дозволяє громадянам безпосередньо впливати на владу. На локальному рівні територіальні громади мають право збирати податки та фінансувати найбільш потрібні проєкти, вносити зміни до місцевих законів та ініціювати прийняття нових нормативних актів. Така управлінська система великою мірою пов'язана з історичними умовами формування Швейцарії як союзу незалежних територій з виразними пріоритетами локальних ідентичностей. Саме тому в країні немає офіційної столиці, а Берн репрезентується як "федеральне місто".

Специфіка локальної суб'єктності у швейцарському вимірі позначається низкою факторів, серед яких базовими є:

– *наявність високої автономії громад* (хоча громади є найменшою адміністративною одиницею, але саме вони відповідають за розвиток шкільної освіти, місцевої інфраструктури, функціонування податкової системи та соціальної допомоги);

– *дотримання принципів фінансової децентралізації* (громади самостійно встановлюють рівень місцевих податків, що сприяє посиленню конкуренції між ними в контексті залучення людського та бізнесового капіталу);

– *застосування ефективних механізмів локальної демократії* (на місцевому рівні громадяни безпосередньо голосують на зборах громад або через референдуми за важливі рішення, включаючи питання місцевого бюджету та будівництва інфраструктурних об'єктів);

– *використання принципу субсидіарності* (локальні проблеми вирішуються на найнижчому можливому рівні: громадському та кантональному).

Швейцарська модель локальної суб'єктності репрезентується як дієва та ефективна система управління, де громади (муніципалітети) і кантони є головними господарями на своїй території. Вони наділені правом самостійно вирішувати фінансові, податкові, культурні та соціальні питання, делегуючи центру лише загальнодержавні функції. Чи можна вважати цю модель успішною? Очевидно, що так, адже широка автономія, пряма демократія, верховенство права та високий рівень конкуренції гарантують найкращі умови для розвитку територіальних громад. Не менше значення має і те, що перебування владних структур на локальному рівні дозволяє оперативно реагувати на місцеві проблеми, виховувати у громадян почуття відповідальності за прийняття рішень, забезпечувати комфортні екологічні та економічні умови розвитку локального простору в контексті тенденцій та закономірностей європейської регіональної політики.

За допомогою локальної суб'єктності визначають здатність місцевого соціуму самостійно змінювати та контролювати свій життєвий простір на основі формування горизонтальних суспільно-економічних зв'язків та територіальної ідентичності. Серед основних чинників, які репрезентують рівень локальної суб'єктності будь-якої просторової структури виокремлюють:

– *локальну спроможність*, як право та вміння територіальної громади ставити цілі та досягати їх;

– *усвідомлену локальну ідентичність*, яка проявляється у існуванні спільних цінностей та культурної спадщини, виразних особливостях ландшафту та усталенні почуття приналежності до "місця";

– *соціально-трансформаційну активність*, яка репрезентується готовністю членів громади до дій шляхом участі у місцевому самоврядуванні;

– *ефективне функціонування органів місцевого самоврядування*, які уособлюють суб'єктність локальних владних відносин;

– *економічний потенціал і ресурси*, які обумовлюють фінансову спроможність, здатну забезпечувати незалежність локальної громади;

– *інформаційно-комунікаційну взаємодію* як здатність спільноти до внутрішнього діалогу та формування "локальної перспективи" соціуму.

Локальна ідентичність у цьому переліку перебуває на одному з перших місць цілком обґрунтовано. Тісний зв'язок між простором і суб'єктністю репрезентує процес конструювання колективної локальної ідентичності, яка є виразником унікальності регіональної спільноти, пов'язаної соціокультурними взаємозв'язками, історичним досвідом та локальною пам'яттю. Колективна локальна ідентичність належить до просторового типу ідентифікаційних детермінант, в якому суттєву роль відіграє маркер території. Вона є первинною ланкою в ієрархії територіальних ідентичностей та вбудована в структуру регіонально-національного простору. Чітка артикуляція локальних інтересів та цінностей формує регіональну самосвідомість соціуму, яка посилює суб'єктність локального співтовариства.

Актуалізація вивчення проблем локальної ідентичності – це міцний когнітивний фундамент, що дозволяє репрезентувати динаміку концептуальної тріади "ідентичність – культура – пам'ять", в якій три компоненти не тільки перебувають у тісному зв'язку, але й постійно змінюють свої контекстуальні значення внаслідок взаємного впливу. Подібні дослідження зазвичай базуються на виокремленні соціокультурних та пам'яттєвих вимірів локальних ідентифікацій, але завжди орієнтовані на аналіз "локальної перспективи" конкретного місця чи громади. Переорієнтація істориків від узагальненого дослідження суспільств та націй до аналізу "локальної перспективи" та практики самоідентифікації окремих локальних структур вже стала прикметною ознакою нашого часу. Звернення до локального контексту сприймається як пошук локалістської парадигми для осмислення тенденцій соціокультурної динаміки та компаративного вивчення внутрішньої логіки розвитку локальних культур. Акцент робиться на пошуку як спільних типологічних рис,

так і унікальних "національних культурних кодів" чи ментальних моделей.

Локалізм в українських реаліях все більше трактується як спосіб життя й система мислення, специфічний вимір просторової ідентичності та ментальності. Локалізація розглядається як запорука упорядкування відносин всередині систем різного рангу та своєрідний ресурс, який створює умови для нормативного сприйняття реальності. Багатовекторність соціокультурного розвитку локальних спільнот пояснюється можливостями адаптації до існуючих реалій та конструювання інтегративних моделей, які сприяють збереженню власної ідентичності. Локальні практики визнаються такими, що здатні впливати на громадські структури та спрямовувати соціальні дії, обумовлюючи їх нормативність, осмисленість та унікальність. Локальний соціум характеризується як мережева система суб'єктних взаємодій в межах якої відбувається формування та функціонування інститутів локальної демократії та місцевого самоврядування, інституалізація муніципальних прав та свобод людини.

Варто усвідомлювати, що така розгалужена контекстуальність локальності не обумовлена лише соціокультурними вимірами. Вона тісно пов'язана із локальним простором, який формується завдяки місцевим самоуправлінським процесам, громадським соціокультурним практикам та ментально-просторовим відчуттям. В такому просторі народжуються унікальні сенси та цінності, формується специфічний "культурний код". Наявність "локального культурно-просторового коду" дозволяє соціумам зберігати свою ідентичність не зважаючи на вплив територіальних переформатувань та політичних реструктуризацій. В локальному просторі також формується власна система норм та практик, яка є пріоритетною для локального соціуму. Вона може претендувати на універсальність та обстоювати власне бачення упорядкування соціального життя у своїх просторових координатах. Розгляд локального соціуму крізь призму просторового досвіду обумовлює його репрезентацію як головного осередку територіальної локалізації людини та контактного середовища, в якому відбувається формування спільних цінностей, традицій, норм поведінки та мереж довіри.

Локальна ідентифікація традиційно виступає чинником консолідації суспільства, адже вона демонструє наявність чіткої громадянської позиції. Локальні ідентичності спроможні конкурувати з іншими ідентичностями, як в позитивному, так і в негативному сенсі, тому варто дуже уважно обирати вектори конструювання їх стратегій. Функціонал локальної ідентичності спрямовується на формування свідомості локальної соціокультурної спільноти, сприяння самоорганізації та активізації соціуму у вирішенні місцевих проблем. За допомогою локальної ідентичності репрезентуються спільні орієнтири та консенсусні основи стосовно цілей розвитку громад та територій. Вона є також фундаментальним ресурсом та важливим механізмом розробки та впровадження конструктивних стратегій локальної просторовості.

Поняття "локальна просторовість" у сучасних реаліях набуває стратегічного значення, оскільки фокус безпеки, управління та розвитку зміщується з глобального рівня на рівень конкретних територій та громад. У контексті мілітарних викликів цей феномен репрезентується у декількох вимірах:

– *оборонному та безпековому* (знання геопросторової специфіки стає вирішальним для ведення бойових дій та захисту критичних об'єктів);

– *ресурсному* (підвищення рівня стійкості та автономії громад сприяє ефективному використанню та перерозподілу ресурсного потенціалу);

– *економічному* (застосування стратегій, що зміщують стратегічні пріоритети на розвиток локального виробництва та підтримку внутрішнього бізнесу);

– *логістичному* (створення адаптивних та мікрологістичних маршрутів).

Локально-просторовий аналіз у соціогуманітаристиці зазвичай розглядається як наслідок "просторового повороту" (*spatial turn*), який кардинально переосмислив простір та трансформував його бачення з пасивного фону для історичних чи соціальних подій, на активний чинник впливу, що формує культурний досвід, ідентичність та соціальні відносини. Серед напрямів, де ефективно застосовуються локально-просторові

підходи, виокремлюють цифрову- та геопросторову гуманітаристику, урбаністику та студії пам'яті, ментальну географію та культурне ландшафтознавство. Локально-просторовий аналіз стає одним із найефективніших інструментів у державному управлінні, просторовому плануванні громад, містобудуванні та ландшафтній екології.

Специфікою локально-просторових підходів є концентрація уваги на вивченні геополітичних, геокультурних, соціально-економічних та екологічних процесів на мікро- та мезорівні (населеного пункту, громади, району та регіону) з урахуванням їхніх унікальних географічних координат та соціокультурних зв'язків. Вони репрезентують стратегії перетворення території на безпечний та комфортний простір (локус), де матеріалізуються соціальна пам'ять і повсякденні практики мешканців. Стратегічний потенціал локальної просторовості проявляється в контексті проєктування та маркування простору, формування ментальних карт території, актуалізації локальних символів та місць пам'яті, мінімізації соціального відчуження тощо. Локальний простір у такому вимірі перестає бути "фоновою" територією, а стає активним учасником геопросторової динаміки, який здатний постійно трансформуватися та адаптуватися до соціальних викликів.

Загалом під локальною просторовістю (*local spatiality*) розуміється філософський, соціологічний та геополітичний концепт, який описує як конкретний простір формує соціальні зв'язки, культуру та повсякденний досвід людини. Локальна просторовість трактується як стратегічний ресурс самоврядності та інструмент розвитку територіальних громад, що обумовлює здатність локальної спільноти самостійно формувати ідентичність та відтворювати спільні норми та цінності, які згуртовують соціум в межах конкретної території. У рамках локальної просторовості відбувається пошук відповідей на важливі для сучасних трансформаційних соціумів питання: як ментальні карти мешканців адаптуються до адміністративно-територіальних кордонів і як виникає гібридна локальна ідентичність в процесі пристосування до нових просторових реалій.

Концепт локальної просторовості допомагає оцінити чи рівномірно розподіляються ресурси всередині децентралізованого локального простору та чи ефективною є взаємодія "центру" з периферійними територіями. Ментальні аспекти локальної просторовості фокусуються на осмисленні стратегій соціального конструювання простору, його трансформації в "місце" (*place)*, наповнене смислами, емоціями, спогадами та прив'язаністю. Цей концепт є базовим для сучасної регіоналістики, оскільки дозволяє досліджувати внутрішню структуру регіонів, в якій локальний рівень набуває ознак первинної ланки формування суспільно-просторових процесів. Застосування методології локальної просторовості у регіоналістиці обумовлює конкретизацію поняття "ідентичність місця" (*sense of place*) як топосу трансляції унікальних соціокультурних та економічних особливостей конкретної території. А також зміну акцентів у осмисленні процесів децентралізації, що полягає у визначенні локальної території як активного середовища генерування регіонально-культурних взаємозв'язків.

Сучасні процеси децентралізації докорінно змінюють значення локального простору та репрезентують його як арену для громадської самоорганізації. Децентралізація трансформує локальний простір із об'єкта управління, яким керували "згори" або з "центру", на дієвий суб'єкт, здатний самостійно визначати стратегії. Втім для того, щоб локальний простір став дієвим управлінським суб'єктом мають бути виконані три обов'язкові умови: забезпечена політична свобода, відсутня адміністративна опіка та присутня економічна спроможність. Саме така тріада здатна характеризувати рівень самодостатності, самоврядності та суб'єктності будь-якої територіальної громади. Ці три обов'язкові умови були сформульовані М.Драгомановим ще в XIX ст. в процесі розробки основ теорій децентралізації та місцевого самоврядування, але вони не тільки не втратили своєї актуальності в наш час, а можливо навіть набули більш прагматичного значення.

Наявна реформа децентралізації в Україні фактично реалізує візію локальної просторовості М.Драгоманова, орієнтовану на формування дієвих стратегій місцевого самоврядування

та утвердження ролі сильної місцевої громади як фундаменту демократії. Його концепція вільної "спілки громад" перегукується із європейським принципом субсидіарності та ідеєю "Європи регіонів". Стійкість місцевих громад під час мілітарних викликів доводить, що горизонтальні зв'язки та локальна автономія, про які писав М.Драгоманов, є життєздатнішими за жорстку вертикаль. Візія локальної просторовості вченого потребує ретельного вивчення та переосмислення, оскільки саме на її основі закладається фундамент для нової системи управління, економічної самодостатності громад, розвитку сучасного українського соціуму та виробляються стратегії європейської інтеграції.

Метою пропонованого дослідження (підготовленого в межах реалізації швейцарсько-українського проєкту "Михайло Драгоманов: Швейцарія на українській інтелектуальній мапі Європи")[1] є спроба репрезентації ідей локальної просторовості у суспільно-політичних проєктах М.Драгоманова, які є базою його теорій децентралізації та місцевого самоврядування, орієнтованих на побудову демократичної держави і забезпечення свободи особистості. Звернення до візії локальної просторовості М.Драгоманова є принципово новим і надзвичайно актуальним вектором студіювання його інтелектуальної спадщини, оскільки демонструє прогностичний потенціал ідей та концепцій мислителя, спрямований на побудову децентралізованої управлінської системи. Визрівання та формалізація задуму осмислення локально-просторової візії М.Драгоманова обумовлені попередніми напрацюваннями автора, які підпорядковані комплексному аналізу геополітичних поглядів та федеративних концепцій вченого. Спроби переосмислення теорії місцевого самоврядування М.Драгоманова призвели до розуміння того, що локальне підґрунтя є першоосновою для побудови справжньої демократії, захисту індивідуальних свобод та формування локальної ідентичності. Його концептуальні пропозиції варто розглядати як інструмент збереження етнокультурного

[1] *Верменич Я. В., Грищенко Ю. В.* Інтелектуальний простір інновацій: Відділ історичної регіоналістики у світлі 90-річного ювілею Інституту історії України НАН України. Київ, 2026. С. 277-290.

розмаїття та зміцнення внутрішньої стійкості територіальних громад[2]. Актуалізація драгоманівської візії локальної просторовості дозволить окреслити інноваційні стратегії дослідження його інтелектуального доробку, а також інтегрувати українську політичну думку XIX ст. у сучасний світовий дискурс просторових студій. Сподіваємося, що в умовах реформування державного управління та пошуку ефективних моделей просторової структуризації України ідеї локальної просторовості М.Драгоманова будуть активно використовуватися як концептуальне підґрунтя для оновленого бачення місця локальності в оптимізації суспільних процесів і створення міцного каркасу децентралізації як стійкої системи, що формує громадянське суспільство.

[2] *Верменич Я.В.* Конструювання української ідентичності: національні й регіональні проекти другої половини XIX – початку XX ст. Київ, 2016; *її ж:* Ідеї Михайла Драгоманова у вітчизняній інтелектуальній думці на рубежі XIX – XX століть // Народна творчість та етнологія. 2021. № 4. С. 7-16; *її ж:* Ідеї децентралізації М.Драгоманова в контексті євроінтеграційного поступу України // Історико-географічні дослідження в Україні. 2025. Вип. 19. С. 16-36; *її ж:* Концепції європейського поступу України у візії Михайла Драгоманова. Київ, 2025; *її ж*: Михайло Драгоманов у вимірах швейцарської та української соціогуманітаристики (Рефлексії на полях двох наукових форумів Лозанни і Києва) // Український історичний журнал. 2026. № 1. С. 239-242.

1. КОНТЕКСТУАЛЬНИЙ ВИМІР ЛОКАЛЬНОЇ ПРОСТОРОВОСТІ

В процесі наукових пошуків, пов'язаних із новим осмисленням місця локальності в житті сучасної людини, суттєво видозмінюється трактування поняття "контексту", яке є одним з основоположних в історичному аналізі. Якщо у макросоціальних дослідженнях контекст існує здебільшого як щось зовнішнє по відношенню до еволюції досліджуваного об'єкта, то локальний аналіз передбачає зведення та систематизацію багатьох контекстів і моделювання їхньої ієрархії, внаслідок чого дослідник дістає не зменшену копію, а новий його "образ". Новітні концепції територіальності, за допомогою яких відбувається переосмислення глобалізаційної динаміки, базуються на контекстуальному визначенні локального простору та репрезентації варіативності соціальних практик в регіонально-локальних межах. Життєдіяльність людини та соціуму напряму пов'язана із локальним простором, який характеризується домінуванням локально орієнтованих цінностей і пріоритетів. У такій суспільно-просторовій орієнтації виявляється чимало позитивів, пов'язаних з усвідомленням специфічності культурно-цивілізаційних ландшафтів, конкуренції укладів і способів життя, стилів мислення й поведінки, нового бачення дихотомії часу та простору[1].

В контексті глобально-локальних координат соціопросторової динаміки, локальність виступає нарівні із глобальністю як системоформуючий чинник. Контекстуальність локальності в дослідженнях соціокультурного простору дає можливість

[1] *Amin A.* Spatialities of globalisation // Environment and Planning. 2002. Vol. 34. P. 388-389.

дослідити та зафіксувати ступінь інкорпорації суб'єкта в систему локальних соціальних зв'язків, визначити якість і стан місця, де відбуваються соціальні процеси та їх взаємодія. Е.Гіденс, метафорично характеризуючи сучасний світ через "образ" стрімкого та некерованого втікача (*runaway world*), наголошує на значенні локального простору як необхідного "якоря" для людської діяльності в умовах глобалізаційного суспільства[2]. Тобто локальність інтерпретується крізь призму соціально-культурних практик, які суб'єкт привносить до соціальних структур та простору. Локальний простір стає майданчиком, де безпосередньо розгортаються, переживаються та рефлексуються наслідки глобалізаційних трансформацій. Локальність, як домінуючий тип соціальних взаємодій, існує у часі і формує власний соціокультурний простір, виходячи із власних інтересів та пріоритетів.

Автономність та суб'єктивність феномену локальності обумовлює складність застосування традиційних історіографічних практик у дослідженні локальних просторів та культур. Те, що локальність існує передусім у часі, але здатна формувати власний простір та ідентичність, наближає її до універсальної категорії, завдяки якій створюється можливість упорядковувати соціальне життя у власних територіальних межах. Аналіз локальної специфіки у просторовому та ідентифікаційному вимірах варто розглядати як рамку, через яку вивчається взаємодія соціокультурних та просторових процесів із конкретною територією, виявляються просторово-ідентифікаційні закономірності. Серед базових складових такого аналізу пріоритет належить соціологічним стратегіям, спрямованим на осмислення унікальності локального "соціального ландшафту" та з'ясування логіки розвитку локальних систем. Соціологічні концепції визначають локальні системи як специфічні структури, які можуть не "вписуватися" у канони загальної схеми просторових конструкцій. Необхідною умовою осмислення сутності соціальних структур є встановлення їх "місця в соціальному універсумі" чи "епізоду їх буття у світовому часі". На думку

[2] *Гіденс Е.* Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя. Київ, 2004.

П.Бурдьє, місце локального соціологічного явища визначається через проєкцію соціального простору на простір фізичний, що обумовлює його взаємозв'язок із глобальними соціальними системами і структурами. Таке місце завжди наділене символічним значенням та є точкою "перетину", де абстрактні соціальні відносини та структури влади матеріалізуються, закріплюються і стають видимими у фізичному просторі[3].

Сучасна локалістика відмовляється від традиційних, територіально-адміністративних рамок в аналізі локальних процесів і явищ. Вона зосереджує увагу на "локально-просторових образах", виявляє інтерес до "локального способу життя", виводить історика поза межі національних наративів у тому їх вигляді, який вибудовується традиційною офіційною історіографією. Дослідник дістає свободу у конструюванні тих просторово-часових рядів, які уявляються йому найбільш продуктивними, і відповідно обирає локальні об'єкти аналізу. У процесі вироблення стратегій осмислення "локально-просторового образу" локалістика тісно співпрацює з культурною географією, яка пропонує спробу його онтологічного бачення як специфічного "героя", певного самостійного, діяльного актора, що сам творить архетипи й структуру подій. У фокусі такої "географії уявлень" перебувають закономірності формування й організації "локальних образів" місць, їх структури і специфіки. Міжкультурний простір трактується як динамічне середовище відкритого діалогу із великою кількістю різноманітних "локальних образів", які набирають форми ментальних репрезентацій. Подібні підходи відштовхуються від напрацювань Ж.Готтмана, який наголошував на тому, що "кордони локальності" окреслюють простір, який має власну систему "іконографічних символів, образів і публічних дій". Місце, ландшафт, регіон, країна постають у вигляді графічних моделей із власною системою архетипів, взаємозв'язків та алгоритмів взаємодії. Спільна іконографія, на думку Ж.Готтмана, передбачає спільну духовність, але з часом символи приналежності до соціуму можуть

[3] *Бурдьє П., Вакан Л.* Рефлексивна соціологія. Частина ІІ. Чиказький воркшоп. Київ, 2015.

"відриватися від географічних коренів" і переміщатися у просторі разом з представниками локальної спільноти[4].

Конструювання "локально-просторового образу" неможливе без чіткого визначення поняття "локал" (*local*). Просторова соціологія, яка традиційно займалася вивченням суспільства як певного структурованого та цілісного утворення та особливої локальної реальності запропонувала трактування цього поняття, яке не зовсім адекватно перекладається на українську мову як "місце дії" (*place of action*). Насправді термін "локал" в сучасній соціальній географії позначає не місце і не місцевість, а локальний рівень організації суспільно-просторових процесів, що охоплює вузьку територію та вирізняється специфічними рисами, які є домінантними в її межах. Це категорія, яка репрезентує "місцевий масштаб" дослідження на противагу глобальному, національному чи регіональному. Поняттям "локал" на практиці часто характеризують і дуже обмежений (конкретне житло чи установа) і дуже великий (держава, регіон) простір, але у найбільш коректне розуміння терміна вкладається значення "співприсутності" та "співдії" людей у певному місці.

Просторова соціологія справляє не менший вплив і на ідентифікаційні інтерпретації локальних суспільних явищ. Вона бачить своє завдання у тому, щоб визначити місце "ідеї простору" у формуванні того або іншого варіанту соціально-територіальної дії. Простір при цьому розглядається не лише як місце розташування матеріальних об'єктів, а як універсальна ідея, що формує власну систему понять щодо території, створює свою ієрархію соціальних зв'язків і взаємодії. Територія у соціології простору постає як інтегративне ядро соціальної системи, а життєвий світ людини аналізується не лише через призму економічного відтворення, але й через процеси соціальної інтеграції, локальної соціалізації та культурної взаємодії.

Новітня просторова соціологія вже переростає межі підсистеми соціологічної науки і взагалі теорії середнього рівня. Шукаючи відповідь на питання "де?", вона неминуче стає на шлях поєднання фундаментальних абстракцій і актуальної

[4] *Gottman J.* The political partitioning of our world: an attempt at analysis // World politics. 1952. № 4. P. 512-519.

фактографії. Оскільки простір впливає на суспільство (як і на все, що перебуває з ним у взаємозв'язку), то він стає "чимось", лише будучи оформленим певним чином. Отже, соціологічна проблема трансформується у філософську, яку можна охарактеризувати як конкретну феноменологію соціальності. Простір усвідомлюється як феномен, який може сприйматися по-різному, у різних модусах, але детермінантами його "якості" є відповідні обмеження, кордони та межі. Локальний простір у такому контексті розглядається як сегмент геокультурного ландшафту та модель історичного розвитку території, орієнтованої на збереження локальної культурної специфіки та ідентичності.

Очевидно, що найбільш продуктивне дослідження локальної культурної специфіки та способів позиціонування суб'єктів в різних видах соціокультурного простору відбувається за допомогою локально-топологічних підходів. Кожна культура, маючи особливий топос, інтерпретує в його межах сенс історичних подій. Топос постає як змістоутворюючий простір, як ареал розгортання й трансформації смислів у системі комунікацій. Сучасна трансформаційна динаміка мережевих суспільств суттєво актуалізує процеси осмислення конфігурацій соціального простору в координатах топологічних парадигм. Завдяки їх застосуванню з'являється можливість репрезентувати соціальну реальність як гетерогенний гнучкий світ, що знаходиться у безперервному русі, де мережі "постійно перебудовуються, змінюють власну конфігурацію, спонтанно самоорганізовуються"[5].

Визначною рисою топологічного аналізу локального простору є його розгляд не лише в форматі просторової, але й культурно-історичної контекстуальності різноманітних параметрів людського життя. Дослідницька увага фокусується як на статичних соціальних структурах, так і на "динамічній статиці" (Б.Латур) та "мінливій геометрії" (М.Кастельс). Проблема системного визначення соціального простору та його сутнісних характеристик обумовила необхідність теоретичного кон-

[5] Соціокультурні та теоретичні засади філософії постмодерну. Київ, 2017. С. 180.

струювання соціальної реальності, яка, за П.Бурдьє, перетворилася на соціальну топологію. У фокусі її уваги – динаміка соціальних відмінностей, в яких топос розуміється як соціально конструйована одиниця цього простору. Соціальна топологія передбачає кореляцію географічного топоса, функціональної мережі та простору потоків. Саме в цьому її принципова відмінність як нової методології дослідження соціального простору від традиційних і звичних методик застосування просторової метафорики[6].

Будь-який топос визначається у взаємовідносинах з іншими топосами в процесі відображення узагальнених уявлень про мережу соціокультурних спільнот і репрезентації того місця, від якого можна відштовхнутися у розумінні культурної цілісності. Топос є поліфонічним поняттям, що позначає множинний об'єкт, в якому структуруються і узагальнюються значення взаємодіючих чи "перехресних" смислових просторів. Соціальна топологія спирається на три ґрунтовні положення, які характеризують залежність соціального суб'єкта та об'єкта від топосу:

– місце розташування є ключовим фактором, який формує або змінює властивості різноманітних структур;

– топос репрезентується як "межа" між "своїм" та "чужим" простором, виконуючи роль своєрідної дослідницької "рамки";

– топос визначає специфіку соціального феномена, закріплює його дійсне місце та інтегрує його в контекст загальної соціокультурної конфігурації[7].

Топос чітко демонструє зв'язок із локальним порядком, де фіксуються позиції його структур і реалізуються практики, забезпечуючи цілісний характер функціонування соціальної системи. Активне втручання у соціальні відносини можливе лише у межах певного топосу. Відповідно і концепт топосу визначає не лише простір соціального буття, в ньому також онтологізується проблема "межі". Соціальні практики відбу-

[6] *Артеменко А.П.* Топологія Я в мережевих структурах соціуму. Харків, 2013. С. 205.

[7] *Колінько М.* Топос як поняття соціальної топології // Мультиверсум. Філософський альманах. 2018. № 3/4. С. 32-41.

ваються в конкретних кордонах, мають власний простір існування і залежать від зовнішніх впливів та внутрішньої динаміки. Вектори руху та розвитку соціальної спільноти обумовлені визначеними "межами" та топосами, їх стиками і перехрестями, через що пояснюється діалектика мінливості і сталості, дихотомія "свого" і "чужого". Топос постає як спроможність людини та спільноти вибудовувати соціальні структури та ієрархії, конструювати ідентичності на основі постійного відчуття "межі" між "своїм" і "чужим".

Аналітичні моделі, які акцентують увагу на нерозривному поєднанні локального топосу з його історичними, соціальними та культурними координатами, розробляються у межах концепції топохрону – просторово-часового континууму, в якому пріоритет належить просторовим характеристикам локального середовища. Топохрон розглядається як структурна цілісність, де соціальні процеси нерозривно пов'язані з конкретною територією. Це специфічний "опросторовлений час" та матеріальна фіксація "міфологеми місця" (локусу), крізь призму яких характеризуються відносини по лінії "місце – соціум". Локальний соціальний простір зазвичай формується на основі топохрону, оскільки саме він визначає стратегії взаємодії людей у межах певного ареалу.

Локальний простір в форматі топохрону виступає ідентифікаційним сегментом соціокультурного простору; він поєднує фізичне місце перебування людини з історичним часом, створюючи унікальний контекст для самоусвідомлення спільноти. Це не просто "точка на карті", а "осмислений простір", що маркує локальну, регіональну чи національну приналежність. Людина, перебуваючи у локальному топохронному просторі, здатна (не)усвідомлено сприяти його змінюванню в процесі утилітарного чи семантичного освоєння. Для розуміння топохрону як чинника формування локальної ідентичності відправною домінантою є не сам простір, а "відчуття простору" – симбіоз просторової реальності та емоційних рефлексій. Наявність стабільної рефлексії щодо проживання на конкретній території та сприяння її соціокультурному розвитку є потужним ідентифікаційним фактором. Саме через історично-обу-

мовлену рефлексію території репрезентується процес осмислення й сприйняття соціумом впливу минулих історичних подій та культурних трансформацій на конфігурацію сучасного "просторового образу". Таким чином топохрон здатний формувати колективну пам'ять, консолідуючи соціум навколо місцевих інтеграційних детермінант.

Топохронні структури в процесі творення стійких мереж постулюють специфічну горизонтальну філософію, яка орієнтована на домінування просторової стабільності. Розриви у спадковості топохронів здатні призводити до катастрофічного дисбалансу у сфері соціальної ментальності. Виявлення "втрачених" топохронів у діючих, гармонізація семантики культурних пластів і, нарешті, "регенерація" топохрона – вдячні завдання наукового пошуку. Залежно від масштабу, топохронні структури мають три взаємопов'язані виміри: мікровимір (локальний), мезовимір (регіональний чи груповий) та макровимір (глобальний чи історичний).

Мікровимір функціонування топохрону стосується процесів, що відбуваються на локальному рівні, охоплюючи невеликі простори та короткі проміжки часу. Пріоритет надається фіксації унікальності території та її перетворення на "місце локальної пам'яті". У мезовимірі топохрон може розглядатися як простір регіональної ідентичності, що формує спільні інтереси соціуму. Він здатен пояснювати відмінності у світогляді, культурі та політичних орієнтаціях суспільних систем, які зазнавали впливів різних геополітичних структур протягом свого історичного існування. Топохрон у мезовимірі репрезентується також як своєрідний "баланс" між мікро- і макросоціальними вимірами суспільної динаміки, адже сутність топохронних теорій орієнтована саме на аналіз того, як мікроструктури формують макро-процеси і як макро-системи обмежують або зумовлюють перебіг локальних дій. Макровимір полягає у синхронізації локальних і глобальних процесів соціокультурного розвитку в контексті осмислення позитивних та негативних проявів культурної взаємодії у просторово-часовому аспекті.

Репрезентуючи нерозривну єдність просторового середовища та історичного часу, топохрон пояснює як певна локальна територія та пов'язані з нею історичні події формують спільність інтересів локального соціуму, перетворюючи географічний простір на єдиний соціальний, культурний та ментальний організм. Місцеві події, накладаючись на ландшафт, формують локальну ідентичність, а колективні "співдії" в процесі криз та трансформацій об'єднують соціум сильніше за етнічні чи мовні фактори. Локальний соціум, що перебуває в межах топохрону виробляє спільні реакції на виклики, розробляє власні правила виживання та розвитку громади.

Отже, локальний простір та спільність інтересів локальної громади – дві засадничі детермінанти існування топохрону, в якому взаємодія місця і часу обумовлює сталий розвиток. Чи правомірно в такому разі трактувати територіальні громади як топохронні утворення, що поєднують людей, територію та історичний досвід суспільного поступу? Однозначно сказати важко, втім, саме локальним громадам притаманні комплексні ознаки соціокультурного топохрону: простір (як конкретна територія, об'єднана спільним адміністративним центром, на якій постійно проживають люди), час (як історично сформований тип самоврядування, спільні традиції, історична пам'ять, тривалий процес вирішення питань місцевого значення) та соціальна організація (як самоврядна структура, здатна до захисту локальних інтересів). Територіальна громада у форматі соціокультурного топохрону репрезентується як суспільно-культурна цілісність, яку об'єднує спільність місця і часу та спільне бачення перспектив власного розвитку. Це не просто адміністративна одиниця чи сукупність мешканців просторового ареалу, це топохронна система із власною ідентичністю, історичною пам'яттю та культурою.

Виходячи з цих констант, можна виокремити три кластери, підпорядковані концептуалізації територіальної громади як локального топохрону:

– *просторовий* (спільна географічна територія, що має власні ресурси, інфраструктуру та екологічні особливості);

– *темпоральний* (спільність історичного минулого, історична спадкоємність поколінь, колективна пам'ять, спільна візія майбутнього);

– *соціокультурний* (єдність соціуму на основі спільних цінностей, норм поведінки, ідентичності, культурних практик та громадянської відповідальності).

Територіальна громада як топохрон здатна інтегрувати просторовий (топос) та історичний (хронос) контексти суспільної взаємодії, в якій спільне проживання людей репрезентується в форматі самоврядної спільноти. Роль громади в місцевому самоврядуванні є вирішальною в сенсі забезпечення місцевих потреб, дотримання демократичних цінностей і активної участі членів співтовариства у формуванні локального середовища. Функціонування територіальної громади як моделі місцевого самоврядування охоплює різні аспекти топохронної динаміки:

– наявність місцевої автономії, яка надає можливість ефективно реагувати на локальні запити;

– забезпечення участі у самоврядуванні та залученні місцевих жителів до процесів прийняття рішень;

– здійснення ефективного управління фінансовими, просторовими та людськими ресурсами;

– підтримка соціальної сфери та інфраструктури;

– згуртування соціуму та утвердження локальної ідентичності, яка стає основою для захисту місцевих інтересів та розвитку демократії.

Застосування топохронних підходів у дослідженні тенденцій соціокультурної динаміки здатне репрезентувати унікальність конкретних територіальних спільнот та специфіку формування їх ідентичності. Саме на такому ракурсі акцентував увагу М.Драгоманов, розглядаючи громаду в якості фундаментального топохрону – певного осередку суспільного життя та основи федеративного устрою. Наголошуючи, що "Україна – це громада", він вважав неможливим існування прав і свобод індивіда без прив'язки до конкретної території та історичного часу. Саме на рівні територіальної громади, у його баченні, реалізується безпосередня та вільна комунікація, зберігаються

локальні традиції, мова та культура, формується свідоме громадянське суспільство через щоденну спільну господарську та політичну співпрацю.

У візії М.Драгоманова громада здатна функціонувати як топохрон збереження ідентичності, адже вона завжди прив'язана до певного ареалу, в якому виникає унікальний ефект синтезу тривалості та просторовості в процесі трансформації ідентифікаційної динаміки. Саме тому, трактуючи громаду як основу суспільства та джерело формування національної свідомості й політичної культури локальної спільноти, М.Драгоманов наполягав на необхідності забезпечення її широкої самоврядної автономії. Імперський централізм характеризувався ним як найбільша загроза для розвитку локальної культури та ідентичності, які вчений розглядав як фундаментальні складові розбудови модерної української нації та її інтеграції у європейський контекст. Фактично ним був запропонований аналітичний конструкт осмислення функціоналу локальної громади як основи формування територіальної ідентичності, базованій на спільній праці, відповідальності, взаємодопомозі, самоврядуванні, рівності й свободі особистості.

У компаративних концепціях М.Драгоманова репрезентація громади як локального топохрону інтегрує в собі просторовий і часовий виміри політичного буття, де первинні низові структури (топоси) є водночас носіями історичної тяглості та соціального прогресу (хроносу). Через призму порівняльно-історичного методу М.Драгоманов концептуалізує громаду не просто як територіально-адміністративну одиницю, а як базову соціокультурну структуру, що дозволяє порівнювати український досвід суспільно-політичного розвитку з європейським. Він наголошує, що суспільний прогрес є неможливим без повсякденної праці у локальних співтовариствах, які цементують почуття приналежності до локального простору. Тільки реальна включеність індивіда у локальний соціум формує правосвідомість і політичну культуру, яка виводить спільноту на загальносвітовий рівень цивілізаційного поступу.

Компаративний аналіз сутності громади як топохронної структури відбувається М.Драгомановим в контексті синтезу її основних детермінантів:

– *соціально-політичних* (в процесі розробки концепцій федералізму та анархізму);

– *економічних* (фокусуючи увагу на проблемах ресурсного забезпечення, кооперації та створення асоціацій);

– *культурно-національних* (розглядаючи просвітництво, європеїзацію та космополітизм як неодмінні умови поступу);

– *морально-етичних* (трактуючи справедливість і раціоналізм як етичні зсади солідарності та самоорганізації).

Осмислення синхронії та діахронії "громадівства", інтерпретація громади як фокусу перетину історичного часу та етнографічного простору, аналіз західноєвропейських моделей муніципального самоврядування та порівняння з ними українських громад дало змогу М.Драгоманову трактувати громаду як локальний топохрон. Особлива увага фокусувалася на його здатності стати інструментом децентралізації й політичної модернізації українського суспільства, в якому локальні особливості етносу органічно поєднуються з універсальними цінностями європейського демократичного простору. Тому структурування політичного простору майбутньої держави вбачалося М.Драгоманову не на основі централізаційних факторів, а шляхом горизонтальної інтеграції вільних громад у волості, повіти, області, та зрештою, у ширші європейські федерації.

Топохронний аналіз застосовувався М.Драгомановим і до розгляду української культури, розвиток якої трактувався ним не ізольовано, а в контексті загальноєвропейського цивілізаційного процесу. Його концепція "європеїзації" вимагала подолання провінційності шляхом синхронізації українського культурного та політичного життя з передовими західними ідеями без втрати національної ідентичності. Топохронні підходи до розробки стратегій "культурної європеїзації" базувалися на ідеї "культурного запозичення" та усуненні цивілізаційного розриву між Україною та Західною Європою. Він характеризував українські землі як "відкриту систему", що інтегрується до єдиного європейського культурного простору через "європеїзацію

знизу". Вибудувана ним концепція України як "спілки вільних громад" – це політичний ідеал, що репрезентував майбутню українську державність як федерацію самоврядних об'єднань. Її сутність полягала у необхідності й доцільності переходу влади від держави до самоорганізованого суспільства як еволюційного процесу досягнення соціальної справедливості через громадівство, місцеве самоврядування та культурну автономію.

Україна для М.Драгоманова не стільки держава у звичному розумінні, скільки комплекс територіальних та культурних спільнот, об'єднаних місцевим самоврядуванням. Ця система не є закритою чи національно ізольованою, вона трактується як відкрита та гнучка, адже орієнтована на інтеграційні та модернізаційні цілі. "Ясне діло, що така велика купа людей, скільки їх є на всій нашій Україні, не може бути одним товариством, – інакше вона б перестала бути вільним товариством. Вона мусить стати товариством товариств, спілкою громад, вільних у своїх справах, інашке які-небудь громади будуть поневолені робити не те, що вони хотять і не там, де вони сидять". Мета громадівства як ідеології полягала у вихованні "свідомого громадського діяча", який працює на користь своєї локальної спільноти, з якої у підсумку формується українська політична нація. "Наполягатимемо на тому, твердив М.Драгоманов, щоб збільшити власне волю кожної особи в слові й праці, волю кожної людської породи, спілки, громади, щоб скільки змога, вменшити силу державного начальства"[8].

Концептуальні підходи аналізу громади як топохрону у М.Драгоманова базуються на принципі територіальної осілості. Переконання у тому, що основою суспільства є не держава, а самоврядна територіальна громада, призвели до формування стратегії суспільного розвитку "знизу – догори", від громади – до федеративних об'єднань. Він постійно наголошує на тому, що громада – основа суспільного поступу, вона є первинною і найважливішою ланкою, де вирішуються питання місцевого значення. Але для цього треба концентрувати увагу на значенні

[8] *Драгоманов М.П.* Переднє слово до "Громади" 1878 р. // Вибране... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні. Київ, 1991. С. 300–302.

фактора територіальної осілості. Зазначаючи, що "громадянам треба не розбігатись по чужих землях, а працювати на своїй", М.Драгоманов чітко проводить думку про значення наукового підґрунтя місцевого самоврядування. "З потреби осілості людей з нашими думками по наших громадах виходить і потреба того, щоб вони приходили туди не з самим тільки думками про громадські порядки та з проповіддю їх, а перш усього з докладною (спеціальною) наукою в таких речах, котрих потребує громада людська"[9]. У такий спосіб вчений пропонував власне бачення теоретичних підвалин територіальної організації суспільства на основі моделі місцевого самоврядування, де самостійні громади, як суб'єктні соціальні одиниці та топохрони локального простору є основою демократичного розвитку.

М.Драгоманов трактував локальний простір не як абстрактну державну територію, а як органічну сукупність соціокультурних зв'язків людини з її безпосереднім середовищем. Його ідеї ґрунтувалися на вибудові локально-просторової ієрархії, яка включала:

– *громаду* як первинну фундаментальну одиницю простору, на базі якої реалізується пряма демократія через загальні збори;

– *волость і повіт* як ширші територіальні кола, де управління здійснюється через представницькі органи (думи);

– *область (край)* як більшу локально-просторову одиницю, яка об'єднує кілька повітів на основі спільного побуту, господарства і культури;

– *федерацію (союз областей, держав)* як добровільної спілки самоврядних областей, де центральна влада має мінімум повноважень, делегованих знизу.

Локальний простір у баченні М.Драгоманова – це справжня школа громадянськості, яка вчить людей відповідальності, співпраці та управлінню державою. Неможливо збудувати чесний і вільний союз на рівні держави, якщо люди не вміють самоорганізовуватися у своїй громаді, твердив він. Унітарну централізовану державу вчений вважав інструментом насильства та диктатури меншості. Натомість просторова автономія

[9] Там само. С. 307.

громад дозволяла адаптувати економічне і культурне життя до реальних потреб регіону, уникаючи насадження уніфікованих норм із центру. М.Драгоманов наголошував, що справжній просвітницький і політичний процес можливий лише тоді, коли людина міцно пов'язана з місцем, де вона "зрослась з людьми", знає місцеві потреби та господарює там на наукових і кооперативних засадах. Звертав увагу вчений і на безпечність локального простору, зауважуючи, що простір громади стає безпечним лише тоді, коли він базується на добровільності об'єднання, а не на примусовості. Лише "свій куток" стає захистом від відчуженості, безрідності та самотності, адже безрідними та одинокими людьми "так легко орудувати усякому начальству"[10]. Саме тому безпечне суспільство вбачалося йому в децентралізованій федерації вільних самоврядних громад.

Застосування топохронної методології у працях М.Драгоманова спрямоване на вироблення концептуальних підходів дослідження системи "упорядкування соціального життя". У його інтерпретації вони базуються на ідеях громадівського самоуправління, децентралізації та соціальної справедливості. Серед ключових принципів "упорядкування соціального життя" він виокремлював:

– *децентралізаційні ініціативи* (передавання влади від центру до місцевих громад);

– *принцип "безначальства"* (як ідеал бездержавного суспільства, побудованого на засадах широкого самоврядування та федералізму);

– *пріоритет особистості над державою* (дотримання прав і свобод людини, розгляд особистості як основи суспільства);

– *просвітництво* (як інструмент розвитку локальної культури та критичного мислення).

Таким чином, топохронний аналіз соціального життя у М.Драгоманова репрезентується як єдність просторового (європеїзація, федералізм, місцеве самоврядування) та часового (ідея поступу, еволюційність) вимірів. Топохронний аспект його концепцій локальної просторовості спрямований на визнання пріоритетності федерації громад у розбудові вільного

[10] Там само. С. 306.

суспільства. Ефективна територіальна організація, у його баченні, мала спиратися на федеративні засади, а процес побудови громадянського суспільства базуватися на еволюції свідомості, освіти і культури. Соціальне життя, твердив вчений, можна буде упорядкувати лише тоді, коли автономна локальність (простір громади) синхронізується з європейським поступом (цивілізаційним розвитком).

Варто зазначити, що розробка та утвердження топохронних підходів активно відбувається у науковому просторі сучасної локалістики в процесі дослідження системи "упорядкування соціального життя". При цьому утверджується новий погляд на "місце" – не як на периферію, а як на специфічний соціокультурний об'єкт і водночас як на простір "безпрецедентних мутацій, перетворень і метаморфоз"[11]. В локалістиці поняття "місце" використовується не лише для "адресної прив'язки" певного об'єкта, але й для його вписування у конкретний локальний простір. Фахівці пропонують різні тлумачення цього терміна, але незмінно відводять йому, поряд із концептом "території", роль однієї з основоположних констант організації простору. "Місце" визначається як інтегральне співвідношення окремого елемента геопростору до множинності решти його елементів, а просторова впорядкованість характеризується крізь призму взаємодії певних місць. Як "соціальне місце", що є продуктом людської взаємодії, сенсів та міжкультурних відносин, трактується і локальність, позначена присутністю унікального соціокультурного досвіду. Локальність у такому розумінні є тісно пов'язаною з "місцем", втім це "місце" вона утворює власними практиками, які перетворюють "соціальні місця" на існуючі в різних режимах та формах кластери простору.

Для локалістики вже стало характерним позначати поняттям "місце" не лише територію, а й місцеве співтовариство (*local community*) – сукупність людей, які живуть на одній території, мають спільні інтереси та разом сприяють розвитку свого соціокультурного простору. Характеризувати як місцеве можна не кожне локальне співтовариство, а лише те, яке укорінене

[11] *Amato J.A.* Rethinking Home: A Case of Writing Local History. Berkeley, 2002. P. 29.

в просторі, в часі, у духовній сфері, являючи собою топохронну систему, постійно відновлювану завдяки тривкості місцевих традицій. Сучасні локальні студії, орієнтовані на всебічне дослідження певної локальної спільноти як своєрідного соціокультурного мікрокосму, не прив'язуються жорстко до адміністративно-територіального поділу, але відштовхуються від історичної традиції структурування простору. Застосування кросісторичних підходів і методик локального аналізу дає змогу представити не усереднено-типову, а виразно індивідуалізовану просторову картину суспільних відносин на рівні певного "місця" у більш або менш широкому часовому діапазоні. Завдяки осмисленню локальних співтовариств як суб'єктів соціокультурних процесів та паралельного розгляду історичної динаміки зміни форм, структур і функцій самого локального процесу, локалістиці вдається виходити за межі політико-ідеологічного виміру вивчення історії у структурний, що відкриває й стимулює інноваційні можливості наукового осмислення локальних зв'язків, відмінностей, конфліктів і взаємодій[12].

Філософія історичної локалістики базується на ідеях широкого контекстуалізму – вміщення кожної події чи явища у найширший просторовий, соціальний і культурний контекст. Йдеться про вироблення здатності дослідника аналізувати та осмислювати загальний контекст проблеми перед тим, як він зосередиться на вивченні її локальних частин. Контекстуальність у даному разі слугує запорукою того, що співвідношення глобального і локального, макро- й мікрорівнів в історичному аналізі виявиться оптимальним. Концептуалізована у такий спосіб локальна історія розглядається як одна із сфер соціопросторової історії, а історико-культурний підхід – як своєрідна домінанта, яка дає змогу аналізувати локальні соціокультурні простори з позицій глобальної перспективи.

Розпочатий пошук моделей для переформатування локальних дослідницьких практик не може не обнадіювати, адже відкриває нові горизонти дослідження системи "упорядкування соціального життя", правил та норм суспільної взаємодії

[12] *Верменич Я.В.* Локальна історія як науковий напрям: традиції й інновації. Київ, 2012. С. 135–157.

територіальних громад. Інноваційні можливості вбачаються переважно у синтезі соціальних і геокультурних підходів дослідження ментальності локальних спільнот, архетипів та способів мислення, ціннісних орієнтирів та пріоритетів. Такий ракурс є ключовим для генерування стратегій гармонійного упорядкування суспільства, оскільки будь-які адміністративні та правові реформи стають дієвими лише тоді, коли спираються на реальні соціокультурні практики, прийнятні для локальних соціумів. Аналіз організації суспільних взаємовідносин та вирішення конфліктних ситуацій обумовлює розробку алгоритмів соціального проєктування "територіальних управлінських систем" в контексті створення оптимальної структури локальних соціокультурних просторів.

Дослідження закономірностей формування та функціонування "територіальних управлінських систем" є основою для розуміння сутності функціонування органів місцевого самоврядування, які забезпечують організацію місцевої представницької влади. З наявності складної ієрархії рівнів територіального управління випливає констатація різних параметрів свободи у прийнятті управлінських рішень. Те, що органи місцевого самоврядування повинні мати широку автономію (у тому числі й фінансову) для успішного виконання своїх функцій – аксіома, зафіксована поміж іншим у Європейській хартії місцевого самоврядування. Але водночас очевидним є право органів державної влади мати певний (досить високий) ступінь свободи втручання у всі механізми територіального управління. Без цього важко забезпечити пріоритетність загальнодержавних інтересів і запобігти регіональному егоїзмові. Суперечність, що виникає на ґрунті автономності самоврядування і підзаконності місцевої влади, розв'язується на основі принципу "обмеженості контролю". Органи державної влади повинні чітко витримувати визначену законом дистанцію у взаємовідносинах із демократично обраними органами місцевого самоврядування, здійснюючи нагляд і контроль, але уникаючи прямого втручання й диктату.

Очевидно, що успішність формування демократичного суспільства в Україні великою мірою залежить від рівня розвитку

місцевого самоврядування. Саме воно вважається іманентною ознакою та неодмінним атрибутом демократичної державності, адже процеси становлення місцевого самоврядування нерозривно пов'язані з розвитком інститутів громадянського суспільства і правової держави. На рівні місцевого самоврядування, у межах територіальної громади знаходить прояв переважна частина прав і свобод людини. Тільки внаслідок послідовної реалізації принципу "людина – найвища соціальна цінність" створюються конституційні передумови формування громадянського суспільства.

Місцеве самоврядування є своєрідною управлінською системою суспільства в мініатюрі, що базується на принципі надання всім суб'єктам місцевих спільнот реальних можливостей заявляти, відстоювати та проводити в життя власні інтереси. Сфера місцевого самоврядування формується, діє та поширюється на "нижніх поверхах" соціуму, де функціонують мікро- і мезогромади – жителі певної території, об'єднані єдиними інтересами, що носять колективний характер. Осмислення місцевого самоврядування як локальної форми суб'єктності обумовлює помітне зміщення дослідницьких підходів соціогуманітаристики від традиційних політико-економічних до соціокультурних, де на перший план виходять локальні ідентичності й особливості свідомості територіальних громад. Увага фокусується на кардинальних трансформаціях уявлень про локальний простір, які спричиняє глобалізаційна динаміка, зниженні значення вертикальних ієрархій і водночас збільшенні потенціалу горизонтальних взаємовпливів.

Нині рамки застосування поняття "місцеве самоврядування" визначені специфікою безпосереднього представництва інтересів місцевої громади незалежно від тих субординацій, які зумовлені характером політичної влади і типом правління. Політологи слушно наголошують на тому, що місцеве самоврядування в ідеалі ґрунтується на локальній суб'єктності, тобто присутності територіального колективу, що передбачає самоусвідомлення й організованість. "Наявність лише формальних органів, як-от місцевих рад, свідчитиме лише про

формальне самоврядування"[13]. Локальна суб'єктність трактується як здатність місцевих громад ініціювати зміни, самоорганізовуватися, саморепрезентовуватися та приймати самостійні рішення щодо власного простору. Вона базується на усвідомленні місцевої ідентичності, взаємодії в межах громади, культурному самоствердженні та протиставленні централізованим структурам.

Функціональними складовими локальної суб'єктності територіальних громад є:

– *самоорганізація та відповідальність* (участь членів громади у вирішенні локальних питань);

– *наявність локальної ідентичності* (поєднання індивідуального сприйняття місця з колективною свідомістю);

– *можливість здійснення просторових трансформацій* (здатність громад адаптувати місцевість під власні потреби);

– *пріоритетність стратегій горизонтальної взаємодії* (вибудова зв'язків усередині громади для культурного та соціального самоствердження).

Ефективна діяльність органів місцевого самоврядування обумовлює стабільний розвиток територіального соціуму та створення простору локальної суб'єктності як системи активного формування локальної ідентичності й прийняття рішень на рівні громади. Простором локальної суб'єктності вважається середовище, де суб'єкт виявляє самостійність, лабільність та відповідальність, активно трансформується від пасивного сприйняття до активного конструювання своєї життєвої стратегії. Простір локальної суб'єктності складається з трьох взаємодоповнюючих елементів: місцевої ідентичності, громадянської активності та економічної самостійності, які функціонують в межах локального соціального простору.

Серед основних факторів, які формують простір локальної суб'єктності можна виокремити:

– *соціально-демографічні* (присутність активного осередку та готовність мешканців до горизонтальної взаємодії);

[13] Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку. Київ, 2006. С. 158.

– *соціально-культурні* (прийняття спільної історичної пам'яті);

– *інституційні* (наявність органів місцевого самоврядування);

– *економічні* (фінансова незалежність громади, здатність залучення інвестицій);

– *ментально-психологічні* (відчуття локальної ідентичності);

– *інформаційно-комунікаційні* (розвиток локальних медіа та мережевих ресурсів);

– *безпекові* (створення безпекового середовища, впровадження екологічних та відновлювальних ініціатив).

Суб'єктність локальних спільнот є критично важливою для успішної децентралізації, формування інститутів громадянського суспільства, мобілізації спільноти до активної участі у вирішенні спільних проблем, виробленні механізмів солідаризації та місцевого патріотизму. Світовий досвід чітко засвідчує: без ефективної системи самоврядування ніяка держава не здатна забезпечити стабільний розвиток соціуму. Єдиний засіб уникнення криз державності і створення надійного фундаменту для самоорганізації суспільства полягає в оптимальному співвідношенні владних імпульсів, що ідуть із центру та автономності місцевого самоврядування.

2. МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ФОРМА ЛОКАЛЬНОЇ САМООРГАНІЗАЦІЇ СОЦІУМУ

Кожній еволюційній формі політичної організації притаманний певний горизонт сприйняття простору, який задає рівень формування та реалізації геополітичної стратегії. Система націй-держав у Західній Європі почала формуватися в час, коли правителі діставали дедалі більші можливості контролю над своїми територіями. В міру зміцнення цієї системи набувало чинності поняття "суверенітету", автором якого вважають французького мислителя Ж.Бодена. У фундамент цього терміна закладалася ідея абсолютної влади над громадянами і всеохопного контролю суверена над територіальними одиницями, з яких складалася система.

Конструкція просторової організації західноєвропейських суспільств була закріплена Вестфальським миром 1648 р. Поступово суверенний територіальний ідеал визначив найбільш прийнятні просторові рамки для організації внутрішнього політичного життя в Європі. Хоча у XVIII ст. цей принцип почав розмиватися і на деякий час був відтіснений імперськими амбіціями Наполеона, все ж ще упродовж цілого століття система суверенних територіальних держав трималася на авторитеті правителя, який контролював свою територію. Захитався цей принцип лише під ударами націоналізму XIX ст., коли носієм суверенітету стала вважатися нація.

Суверенний територіальний ідеал зберіг свою силу і у XX столітті – спроба нацистської Німеччини перекроїти карту Європи на імперських началах виявилася безуспішною. І лише в кінці століття Вестфальська система зазнала краху – жорстку

систему територіальних держав, з кордонами як своєрідними маркерами суверенітетів, у Західній Європі змінила гнучка багаторівнева модель, яка має не стільки ієрархічний, скільки мережевий характер. Євросоюз не є класичною федерацією – його здебільшого характеризують як "союз глибокої різноманітності" (*union of deep diversity*), як гібридну систему або конфедерацію нового типу з "непомітною інтеграцією" (*integration by stealth*). Але саме його досвід спонукає до переосмислення понять "суверенітету", "унітаризму", "федералізму", "конфедерації" та інших. Не випадково у західному політичному дискурсі дедалі частіше фігурують поняття "неповного", "символічного", "умовного", навіть "ілюзорного" й "сурогатного" суверенітету.

Дещо іншою виявилася система організації простору в російському варіанті. Російське імперське бачення простору базувалося на стратегії "збирання земель", жорсткій централізації й уніфікації, які до певного часу забезпечували не лише стабільність і територіальну цілісність, але й величезні територіальні прирощення. Але в кінцевому рахунку ця стратегія виявилася руйнівною і катастрофічною для всієї вибудуваної впродовж століть політико-адміністративної системи. Географічний простір перестав бути "невичерпним ресурсом", що призвело до істотного звуження політичної просторовості. Цим була значною мірою зумовлена переорієнтація російської національної ідеї – з простору на час, від ідей євразійського діалогу до ідей самоздійснення. Сучасна імперська ідея реанімації російського політичного простору дедалі більше виступає як вагомий конструкт суспільної свідомості в РФ.

В існуючих геополітичних реаліях простір все частіше аналізується як соціокультурний об'єкт, який є передумовою соціальної взаємодії в конкретному історико-культурному ареалі. Простір може виступати ареною геополітичних процесів, а також бути реальним чи уявленим конструктом – результатом застосування політичних технологій. Простір став не просто середовищем існування людини, але й мірилом її цивілізованості. Його почали розглядати як систему, як цілісність, що потребує постійної підтримки. А, отже, таким, що підлягає переосмисленню, почав розглядатися увесь багатовіковий дос-

від життя людини у соціокультурному просторі, у тому числі і досвід внутрідержавної регіоналізації та місцевого самоврядування. Зберігає актуальність і проблема вибудови дієвих моделей структурування простору на основі всебічного врахування історичного досвіду регіональних спільнот та осмислення ідей поєднання територіального та громадського самоврядування.

Місцеве самоврядування часто називають "лакмусовим папірцем" демократії: зрілість останньої визначається тим, до яких меж центральна влада погоджується надати місцям право управляти конкретною територією на власний розсуд. Очевидно, що інститут самоврядування не має реальних перспектив у тоталітарному суспільстві. Авторитарні режими, хоч і декларують свою прихильність до місцевого самоврядування, всіляко намагаються звузити коло його прав і компетенцій. Як правило, таке звуження обертається серйозними втратами, оскільки управляти "на відстані" – значить не помічати реальних проблем, які мають тенденцію до накопичення.

Прагнення до самоврядування є органічною потребою будь-якого свідомого суспільства. У цивілізованих країнах місцеве самоврядування – це форма громадянської самоорганізації населення та прояву його соціальної активності. Являючи собою структуру публічної влади, що існує поруч із державною, місцеве самоврядування є такою формою народовладдя, яка функціонує на началах саморегулювання і виключає необхідність застосування спеціального апарату примусу. Поєднання в одній структурі функцій суб'єкта і об'єкта управління забезпечує швидке реагування на зміни в суспільному житті і розв'язання назрілих завдань в режимі, максимально наближеному до потреб конкретної людини. Публічно-владною інституцією у місцевому самоврядуванні виступає територіальний колектив. Тому місцеве самоврядування – це передусім суспільне явище, породжене соціальним середовищем. Будучи органічно вплетеним у тканину політико-адміністративних відносин, воно, однак, якісно відмінне від власне державних інституцій. Продуктивним є погляд на місцеве самоврядування як на

своєрідний механізм зв'язку між політичною системою і громадянським суспільством.

Оптимальною в сучасному світі вважається така система самоврядування, яка базується на трьох автономіях – правовій, організаційній і фінансовій. Остання уявляється особливо важливою: адже від механізмів формування і розподілу бюджетних потоків між одиницями територіальної структури держави в кінцевому рахунку залежить стабільний і динамічний розвиток соціуму. Йдеться насамперед про той "зворотній зв'язок", який страхує суспільство від малопродуктивних, а то й шкідливих дій владних структур. Вартий уваги і економічний вимір місцевого самоврядування, який базується на праві користування об'єктами комунальної власності та іншими економічними ресурсами, необхідними для стабільного функціонування територіальних громад.

У розвинутих демократіях місцеве самоврядування розглядається не стільки як самодостатня цінність, скільки як базис для інституалізації громадянського суспільства. Представництво у ньому різних груп населення виступає як запорука ефективної самоорганізації соціуму на різних рівнях і у найрізноманітніших сферах. За Р.Патнамом, громадська активність належить до числа чинників, які безпосередньо впливають і на соціально-економічний розвиток, і на ефективність діяльності владних інституцій. Корпорації розвитку міст, муніципальні школи, асоціації житлового будівництва, ради з навчання й підприємництва – ці та інші форми самоорганізації населення забезпечують надання послуг у найбільш ефективний і ощадливий спосіб і водночас "розвантажують" владу від виконання невластивих їй функцій. У такий спосіб нейефективніше долається "дефіцит демократії" і забезпечується суспільно-політична рівновага[1].

Утім, навіть відпрацьовані багаторічним досвідом моделі самоврядування не забезпечують уникнення помилок у децентралізаційних процесах. Але все ж кращої стратегії, ніж перенесення самоуправлінських структур на низовий, найближчий

[1] *Патнам Р.Д.* Творення демократії. Традиції громадської активності у сучасній Італії. Київ, 2001. С. 189.

до людини рівень, людство поки що не має. Оскільки Україна без застережень ратифікувала прийняту Радою Європи 15 жовтня 1985 р. Хартію місцевого самоврядування, вона з 1997 р. природно інтегрувалася у європейську систему місцевого самоуправління, взявши на себе відповідні зобов'язання щодо дотримання європейських норм муніципального права. Особливо важливим у цьому зв'язку уявляється положення, зафіксоване в п. 4 Ст. 4 Європейської хартії місцевого самоврядування: "Повноваження, якими наділяються органи місцевого самоврядування, як правило, мають бути повними і виключними. Вони не можуть скасовуватися чи обмежуватися іншим, центральним або регіональним органом, якщо це не передбачено законом". Послідовне дотримання цієї вимоги потребує чіткої регламентації в законодавстві завдань та компетенцій центральної і місцевої влади.

Виходячи з того, що органи місцевого самоврядування є однією з головних підвалин будь-якого демократичного режиму, Хартія наголошує на забезпеченні їм політичної, адміністративної та фінансової автономії. Міжнародний документ визначає автономію як право і реальну здатність місцевих влад регулювати та управляти суттєвою частиною суспільних справ під власну відповідальність і в інтересах місцевого населення. У першій частині документа подано визначення поняття місцевого самоврядування, окреслюються сфери його компетенції, гарантії й механізм правового захисту, засоби контролю за його діяльністю та джерела фінансування. У другій частині Хартії конкретизуються механізми її територіального застосування і правила денонсації[2].

Загалом у Європі діє не менше 10 впливових структур та інститутів, які опікуються проблемами місцевого самоврядування на міжнародному рівні. Один з найстаріших – Міжнародний союз місцевого самоврядування, заснований 1913 р. у Генті (Бельгія), нині об'єднує понад 70 країн. Союз європейських муніципалітетів та регіонів, що утворився 1951 р., у 1990 р.

[2] Європейська хартія місцевого самоврядування // Регіональна політика України: інституційно-правове забезпечення. Київ, 2004. С. 106-112.

об'єднався із європейською секцією Міжнародного союзу місцевих властей і нині є федерацією національних секцій 25 європейських країн. Активно працюють Асамблея європейських регіонів (утворена у 1987 р.), Постійна конференція місцевих і регіональних властей Європи (з 1959 р.), Міжнародний комітет місцевого самоврядування тощо. З діяльністю Європейського комітету регіонів, заснованого відповідно до Маастріхтського договору 1993 р. пов'язують сталу тенденцію відходу від централізації влади на всьому континенті.

Функції місцевого самоврядування по суті аналогічні тим, які виконує держава. Головна серед них – політична – зводиться до забезпечення реалізації громадянами їхнього конституційного права на участь у політичному житті. Економічна функція підпорядкована завданням виконання програм економічного розвитку територіальних одиниць. Матеріально-технічна зводиться до управління об'єктами комунальної власності. Решта функцій – бюджетно-фінансова, соціально-культурна, екологічна та інші – забезпечують здатність територіальної громади до цілеспрямованого саморозвитку та власного життєзабезпечення.

Таким чином, місцеве самоврядування виступає в ролі не лише інструмента надання муніципальних послуг, але й інституту регіонального розвитку, роль якого у підвищенні ефективності управління територіями важко переоцінити. А ця ефективність прямо залежить від того, наскільки місцева громада здатна усвідомити себе суб'єктом територіального розвитку. Якщо говорити про Україну, то таке усвідомлення громадою своїх інтересів і прав ще належить виробляти та засвоювати. Для цього, в першу чергу, варто відповісти на питання, пов'язані із сутністю місцевого самоврядування: що це – нижній "поверх" влади чи елемент громадянського суспільства? Місцеве самоврядування – це право чи обов'язок? Як реалізується на практиці локальна суб'єктність самоврядування? Ці, лише на перший погляд прості запитання, потребують як широкого громадського обговорення, так і ґрунтовних наукових розробок.

Вдосконалення системи місцевого самоврядування та спроби осмислення його сутнісних характеристик – предмет постій-

них наукових студій, які обумовили виникнення різних теоретичних та концептуальних підходів дослідження цього феномена. Одною з перших була обґрунтована "теорія вільних громад", що виникла на початку XIX ст. у Франції. Відповідно до її положень, влада громади є первинною відносно влади держави, адже громада як самостійний суб'єкт виникла раніше. Вона наділена природним правом власними силами вирішувати місцеві справи. В такому розумінні місцеве самоврядування набувало цілковитої автономності відносно держави, і фактично, у вигляді органів самоврядування могла створюватися "держава в державі"[3]. Хоча реалізація цих стратегій виявилася неможливою, теорія вільної громади справила значний вплив як на формування законодавства в першій половині XIX ст., так і на подальший розвиток юридичної науки.

В процесі розвитку теорії вільних громад та адаптації її до умов реального життя виникла господарська ідея. Її прихильники також розглядали місцеве самоврядування як недержавне утворення, але свою увагу акцентували на сфері його діяльності. Основні її положення зводилися до того, що "місцеве самоврядування – недержавне за своєю природою і має власну компетенцію у сфері неполітичних відносин, до яких держава байдужа, а саме – у місцевих громадських та господарських справах. У ці місцеві справи держава не втручається і вони вирішуються самими територіальними громадами. Питання ж політичні відносяться до компетенції державної влади"[4].

Наслідком інтеграції двох попередніх теорій стало формування громадівської теорії місцевого самоврядування, ідейними засновниками якої були німецькі науковці О. фон Гірке і В.Шеффнер. В даній теорії обґрунтовувалося, що громада не є суб'єктом, створюваним державою. Держава є федерацією громад і виводить свої права від громади, а не навпаки. Не створює громаду, а лише визначає подальший розвиток недоторканих

[3] *Гулак Л.С.* Теоретичні засади становлення місцевого самоврядування в Україні // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. 2013. № 6/2. Т.1. С. 101–104.

[4] *Круш П.В., Кожемяченко О.О.* Національна економіка: регіональний та муніципальний вимір. Київ, 2011. С. 88.

прав громади, її власну компетенцію. Громада не підпорядковується центральній владі держави у вирішенні питань місцевого значення, органи місцевого самоврядування незалежні і самостійні в своїй діяльності та керуються законом[5]. Громадівська теорія надавала широку автономію органам місцевого самоврядування, залишаючи за державним органами управління лише загальнодержавними справами. В її положеннях прослідковується протиставлення територіальної громади державі, а громадських інтересів – політичним.

Критичні погляди на "громадівську" теорію стали поштовхом для формування нової теорії місцевого самоврядування – державницької, основні положення якої були розроблені німецькими вченими – Р.Гнейстом та Л.Штейном у XIX ст. Дана теорія заперечує наявність автономії органів місцевого самоврядування, розглядаючи його як форму здійснення місцевого державного управління. Державницька теорія не визнавала існування окремих місцевих справ, що повинні знаходитися у віданні громади. Згідно її концептуальних засад, всі справи є загальнодержавними, держава лише делегує їх здійснення органам місцевого самоврядування з метою ефективного управління на місцях і наближення влади до населення.

Спроба поєднання громадівської та державницької теорій знайшла своє відображення в теорії муніципального дуалізму, яка наголошувала на дуалістичній природі місцевого самоврядування, адже воно володіє власною компетенцією при вирішенні місцевих справ, а також забезпечує реалізацію функцій держави шляхом виконання делегованих повноважень. Тобто незалежність інституту місцевого самоврядування визнавалася, але лише при виконанні власних повноважень; здійснення делегованих повноважень мало відбуватися під контролем держави.

Залежно від теорії, на яку спиралася та чи інша держава при формуванні системи місцевого самоврядування, у світі сформувалося дві основні моделі місцевого самоврядування: англосаксонська та континентальна (французька). Англосаксонській

[5] *Камінська Н.В.* Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз. Київ, 2010. С. 24.

моделі, поширеній у Великобританії, США, Канаді, Австралії, притаманний високий ступінь автономії місцевого самоврядування при практичній відсутності місцевих адміністрацій (органів державної влади місцевого рівня). Виборні органи місцевого самоврядування самостійно і під свою відповідальність вирішують питання, віднесені законом до їхньої компетенції. Вони діють на началах самоорганізації (*self-government*) і визначають ступінь розвитку громадянського суспільства.

Континентальна модель поширена у Франції, Італії, Іспанії та у більшості країн Латинської Америки. Тут існує така ієрархія системи управління, за якої місцеве самоврядування є нижчою ланкою у комплексі управлінських структур. Виборність місцевих керівників сполучається з призначеннями, спеціальні державні уповноважені на місцях здійснюють адміністративний нагляд над діяльністю органів місцевого самоврядування. Така система чітко вкладається у формулу *local government*, підпорядковану визначенню виборності одним із фундаментальних принципів місцевого самоврядування. Хоча принцип виборності є загальноприйнятним правилом, виборчі системи та підходи до формування місцевої влади в різних країнах суттєво відрізняються.

Між цими двома моделями існує безліч проміжних ланок. Відмінність між ними не має принципового характеру, але визначає певні стратегії суспільної думки. Для першої групи країн "точкою відліку" є громада, для другої – держава, отже, і типи місцевого самоврядування визначаються як "громадівський" і "державницький". У першій групі країн права громадян усвідомлюються як право на захист від втручання держави у суспільне життя. У другій групі акцент робиться на тому, що державний контроль захищає громадян від зловживань владою з боку місцевих органів і забезпечує високий рівень послуг. Перша модель базується на принципах фіскальної автономії, друга – фіскального вирівнювання за допомогою державних дотацій. Від вибору моделі місцевого самоврядування залежить його дієвість у державі, здатність відстоювати права громади в цілому та інтереси кожного окремого місцевого жителя.

Проблема розмежування сфер компетенцій правової держави і структур громадянського суспільства є для України однією з визначальних. Її неунормованість створює чимало методологічних труднощів у дослідженні особливостей українського конституціоналізму. Акценти на самоцінності державності, притаманні українському світобаченню перших років незалежності, суттєво ускладнили аналіз суспільних (позадержавних) відносин. Природно, що до "громадівської" моделі місцевого самоврядування увага була привернута лише після того, як у Конституції 1996 р. з'явилося поняття "територіальна громада".

Конституція України містить не тільки визнання й гарантування засад самоврядності (Ст. 7), але й визначення місцевого самоврядування як права територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (Ст. 140). Більш чітке визначення місцевого самоврядування міститься у Законі "Про місцеве самоврядування в Україні" (1997 р. із змінами 1999 – 2001 рр.): "Місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України"[6].

Як бачимо, в обох визначеннях межі місцевого самоврядування неправомірно звужені, оскільки мова йде лише про сільську громаду. В документах, щоправда, наголошується на здійсненні місцевого самоврядування територіальними громадами сіл, селищ і міст. Але офіційні вітчизняні визначення місцевого самоврядування не проливають світло на те, яким чином реалізується в Україні одне з відправних положень Європейської хартії – про широку автономію місцевого самоврядування щодо своїх функцій та ресурсів, необхідних для їх виконання. Тому можна погодитися з думкою тих фахівців, які

[6] Регіональна політика України: інституційно-правове забезпечення. Київ, 2004. С. 126.

вважають, що в Україні терміном "місцеве самоврядування" визначається не стільки збалансована у своїх кількісних та якісних розмірах сукупність конкретних ознак, скільки існування стійкої тенденції до перерозподілу влади в суспільстві.

Політологи слушно звертають увагу й на те, що в самому терміні "місцеве самоврядування" закладена певна суперечність: "немісцевого (тобто поза певною зоною, певною територією) самоврядування не може бути". Спроба уточнити, хто і над ким (чим) здійснює самоврядування, породжує безліч запитань і зрештою призводить до висновку, що воно "є прикладним до самого себе". Дискусії щодо документального та інституційного оформлення цього неоднозначного явища зумовлюються існуванням різних рівнів розуміння самого поняття "місцеве самоврядування". Погляди збігаються лише у представленні місцевого самоврядування як втілення принципу локальної суб'єктності і форми безпосередньої демократії[7].

Прибічники переходу від державницької концепції до громадівської виходять з ідеї децентралізації державної влади і деволюції її повноважень на місцевий рівень – на користь своєрідного "суверенітету" територіальної громади щодо держави і її самодостатності у здійсненні владних функцій. Прихильники такої моделі вважають: недосить забезпечити правову, організаційну і матеріально-фінансову автономію системи місцевого самоврядування у межах існуючого механізму реалізації державної влади. Громада (територіальний колектив) має стати джерелом самостійної (муніципальної) публічної влади, яка не належить державі. Зрозуміло, що в межах її компетенції можуть бути лише питання місцевого значення – ті, які віддзеркалюють колективні потреби функціонування територіальної громади.

Очевидно, що в обох підходах є як свої резони, так і свої негативи. Той тип організації влади, який базується на пріоритеті громадівських начал і який у правовій науці дістав назву англосаксонського, ефективно діє в умовах розвинутого громадянського суспільства і високої активності не лише виборних

[7] Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку. С. 157–158.

органів, але й самих територіальних громад. Там, де громадянське суспільство недосформоване, така система здатна стимулювати відцентрові тенденції і може стати живильним середовищем для місцевого егоїзму і навіть сепаратизму. В Україні ж склався своєрідний правовий парадокс: хоча формально громадівський принцип відносної самостійності органів місцевого самоврядування закріплений (щоправда, недосить послідовно) у Конституції (Ст. 5, 7), на практиці нерідко діє державницька концепція. Зрозуміло, що оптимізація організаційно-правового забезпечення місцевого самоврядування в Україні є нагальною потребою.

Ймовірно, для пошуку ефективних та дієвих самоврядних стратегій варто ще раз переосмислити концепції локальної просторовості М.Драгоманова, спрямовані на утвердження національної самосвідомості, громадівського самоврядування та виховання відповідальності територіальних спільнот. Його інноваційні ідеї випередили свій час, втім все ж заклали матрицю, за якою сьогодні розвивається вільне громадянське суспільство і функціонують українські громади. Реалізація ідей локальної просторовості мислилася М.Драгомановим на ґрунті національної ідентичності, яка історично тяжіла до демократизму через вічові традиції Русі, епоху козацької республіки та культурно-просвітницький потенціал громадівського руху XIX століття. Саме тому відновлення локального самоврядування для нього було співставно з відновленням національної сутності українства – системи духовних, культурних, світоглядних та ментальних цінностей, які визначають самобутність українського народу та зберігають його національну ідентичність. Це було непросте завдання, спробам вирішення якого М.Драгоманов присвятив досить великий період свого життя.

3. ГРОМАДІВСЬКИЙ РУХ У ПОШУКАХ СТРАТЕГІЙ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ

В Україні у другій половині XIX століття проблеми пошуку стратегій збереження ідентичності були тісно пов'язані із процесами "уявлення" української нації. Завдання, які постали перед представниками української інтелектуальної і політичної еліти, серед яких М.Драгоманов займав одне з пріоритетних місць, відзначалися безпрецедентною складністю. Це обумовлювалося не лише тим, що їм належало консолідувати слабо оформлену, відсутню на політичних картах спільноту, яка у тогочасній термінології належала до числа "неісторичних" націй. Значно більше важило те, що українські землі входили до складу двох імперій з діаметрально протилежним історичним досвідом, відмінною соціонормативною культурою, різними управлінськими моделями, а головне – з постійною готовністю всіма наявними у їх розпорядженні засобами відстоювати свою цілісність (а по можливості й розширювати власну територію). "Будителям" української нації за таких умов доводилося спиратися на створену ними ж самими модель минулого з міфологізованою патріотичною традицією в її основі. "Боротьба за спадщину" опинилася у фокусі наукових зацікавлень. І хоч метрополій, до складу яких входили українські землі, у XIX столітті було всього дві, у цьому інтелектуальному змаганні національним українським проєктам доводилося витримувати конкуренцію і з претензіями на цю ж спадщину "третього гравця" – зниклої з політичного простору Польщі. Кожна з сторін "трикутника" переслідувала не лише ідеологічну, але й політичну мету послаблення суперника шляхом спрямування іденти-

фікаційних процесів у потрібне їй русло. Єдине, що могло надихати українських інтелектуалів у їхніх наукових пошуках – це тріумфальна хода нових ідей національного суверенітету в Європі – як прямий наслідок суспільних зрушень, пов'язаних із Французькою революцією кінця XVIII ст. Етнічне походження під пером німецького філософа Й.Гердера вперше постало як незаперечний аргумент на користь самодостатності тієї чи іншої спільноти, і на цьому ґрунті досить швидко дістали розвиток ідеї національної самосвідомості.

Пробудження етнічних почуттів було великою мірою заслугою інтелектуалів, які, на відміну від своїх попередників XVIII століття, переймалися вже не пошуком власних родинних коренів, а інтересами формування суспільної свідомості. Активізація наукових пошуків у сфері державознавства виявилася тісно пов'язаною із діяльністю "Громад" – національно-культурних організацій, які першочергову мету своєї праці вбачали у згуртуванні та освіті народу. Громадівський рух об'єднав людей різних поглядів – від ліберальних демократів до радикалів. За І.Гиричем, його ідейну основу становила розроблена М.Іванішевим та В.Антоновичем концепція громадівського устрою українського суспільства, який простежувався від княжих часів з виразним акцентом на його опозиційності "чужим" державним режимам. Настав сприятливий час, доводили вони, для того, щоб громади взяли кермо правління в свої руки. Громадівство українофілів має бути своєрідною відповіддю українства на закид у споконвічній бездержавності, адже не держава є носієм національних традицій, а громада. Громадівство стало частиною "месіанського міфу українців, їхньою контрвідповіддю на твердження сусідів про абсолютистське й аристократичне начала в російському і польському національних міфах"[1].

Вийшовши на шлях пошуку консолідуючого суспільного ідеалу, громадівці, проте, доволі критично ставилися до ідеології націоналізму. Більшість їх була переконана: "націоналізм у його чистому вигляді наводить духовний настрій людини на консервативну доктрину". Озвучуючи пізніше цю доволі вива-

[1] *Гирич І.* Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.). Київ, 2014. С. 109–110.

жену позицію, П.Житецький зазначав, що вона була продиктована відразою як до польського, так і до московського націоналізму "з інстинктами державного насильства". Звідси відсутність радикалізму у діях і вчинках громадівців: "у національних питаннях ми не йшли далі тієї межі, яка визначалася потребою оборони". Звідси ж і їхня апеляція "до науки, до європейської освіти", яку громадівці прагнули розвивати "на основі народного світогляду"[2].

Як вважає В.Шандра, саме українофіли у другій половині XIX ст. почали творити "свій світ патріотів із власною історією, ідеологією й символами, що увиразнювали б національну ідентичність України. Серед головних їхніх чинників виступала народна мова, що ставала в цьому процесі чи не основною рушійною силою. Їй слід було надати наукових стандартів, забезпечити єдино визнаним правописом, запровадити нею масове шкільне навчання, увести її до храму духовного життя. Ішлося про те, щоб утвердити в громадській думці вже призабуту назву спільності – українці – замість малоросів, руських, южноруссов і т.ін., а для цього також треба було апелювати до мови"[3].

Загалом діяльність громадівців була спрямована на збереження та розвиток української національної ідентичності в умовах шаленого імперського тиску. Пройшовши еволюційний шлях від культурницького просвітництва до розробки ідей федералізму, автономізму та поступового переходу до політичних вимог, провідні ідеологи громадівського руху формували та концептуалізували стратегії українського державотворення. Фактично ними була здійснена трансформація національної ідеї з інтелектуального дискурсу на масовий рух.

Стратегії громадівського руху розроблялися у розрізі трьох взаємопов'язаних етапів:

[2] *Житецький П.* З історії київської української громади // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. 1913. Т. 116. Кн. 4. С. 178–181.

[3] *Шандра В.* Мова як засіб формування національної ідентичності // Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії. Київ, 2013. С. VII–VIII.

1. *Культурницька стратегія (1860-ті – початок 1870-х рр.)*, метою якої було "створення нації" на культурній основі та формування національної свідомості через просвіту, мову та літературу. Вона включала:

– *культурницьку діяльність*, орієнтовану на поширення української мови, літератури та історії серед широких мас населення задля формування національної свідомості;

– *зближення з народом* (хлопоманство) як рух інтелігенції, яка прагнула подолати прірву між освіченими прошарками та селянством через вивчення народних звичаїв та фольклору;

– *активізацію наукової роботи*, пов'язаної із вивченням історії, географії, етнографії України для доведення самобутності українського народу;

– *створення "Громад"* як організаційної мережі напівлегальних товариств у Києві, Полтаві, Одесі та інших містах для координації культурно-просвітницької роботи.

2. *Федералістська та автономістська стратегія (70–80-ті рр. XIX ст.)*, яка була спрямована на утвердження ідеологічних основ "громадівського федералізму" М.Драгоманова. Складовими цієї стратегії були:

– *перехід від культурницької до суспільно-політичної діяльності*, репрезентований М.Драгомановим у моделях перебудови Російської імперії на принципах федералізму з широкою автономією України;

– *перенесення центру громадівськоого руху до Галичини* ("Українського П'ємонту") з метою збереження української культури та мови шляхом використання ліберальнішого конституційного простору Австро-Угорщини;

– *використання офіційних інституцій* в контексті взаємодії з науковими та освітніми закладами для легалізації українознавчих досліджень;

– *формування концепції громадівського федералізму*, яка полягала у поєднанні національних вимог з соціалістичними, обстоювання автономії України в складі федеративної Росії.

3. *Стратегія політизації громадівського руху (90-ті рр. XIX ст.)*, спрямована на зміну підходів та тактичних дій. Серед її основних тенденцій виокремлюють:

– *розуміння "Молодою Громадою" неефективності потенціалу просвітницької діяльності* та перехід до прямої політичної боротьби;

– *актуалізацію самобутності українського народу*, унікальності його історії та культури, права на власну мову, літературу, освіту та пресу;

– *діяльність "Братства Тарасівців"* як першої таємної організації, яка відкрито проголосила своєю метою створення самостійної України

Зрозуміло, що основний стрижень стратегій українського державотворення громадівців був спрямований на усталення самоідентифікації українців як окремого народу та збереження його культурної спадщини. Діячі "Київської Громади" одними з перших в Україні відчули значення історичної пам'яті і відповідного пантеону героїв для формування національної свідомості. На її кошти у Празі було видано позацензурний "Кобзар" Т.Шевченка. Закріпивши за собою у довічну власність могилу Т.Шевченка у Каневі, громадівці перетворили її на культове місце паломництва для кожного, хто вважав себе українцем. Щорічно проводилися Шевченківські свята, замовлялися панахиди у Софійському соборі, з'явилася перша докладна біографія Т.Шевченка авторства О.Кониського та побачило світ тритомне видання творів М.Максимовича.

Хоча на початку 60-х рр. XIX ст. громадівський рух ще не набув масовості, "Київська Громада" вже налічувала близько 200 членів. Її активними діячами були П.Житецький, Т.Рильський, К.Михальчук, М.Драгоманов, П.Чубинський. Консолідаційний центр формувала група колишніх хлопоманів на чолі з В.Антоновичем. Напрям діяльності "Київської Громади" був переважно культурницький, спрямований на розвиток освіти, науки та піднесення національної свідомості українського народу. Оскільки політична діяльність у Російській імперії була заборонена, діячі "Київської Громади" обрали тактику "малих справ" і зосередилися на просвітництві народу та видавничій діяльності.

Незважаючи на те, що "Київська Громада" була досить чисельною, єдиних концептуальних поглядів стосовно бачення

перспектив українства у її членів не спостерігалося. М.Драгоманов зазначав, що "в деталях політичні і соціальні прагнення українців були тоді дуже різноманітні і навіть не зовсім ясні. Були, звичайно, серед тодішньої української молоді і мрії про встановлення в Україні чогось на зразок старої козацької республіки і про повстання селян, але більшість не була такою радикальною і захоплювалась літературними та національно-культурними інтересами, а також педагогічними, бо всі українці стояли за народну мову у школах"[4].

І все ж, "Київська Громада" відігравала провідну роль у консолідації українських інтелектуалів та трансформації національного руху від культурно-освітнього рівня до політичного. На відміну від чехів, поляків, угорців, болгар, національний рух в Україні за відновлення свої державності базувався на засадах історичної легітимності. Апелюючи до часів Гетьманщини, українці послуговувалися етно-лінгвістичними доказами існування державної традиції. Через українські недільні школи громадівці намагалися протидіяти процесам полонізації українського населення. Напередодні повстання 1863 р. у публіцистичних виступах вони відстоювали самобутність української історії, культури та мови, утверджували національну ідею та державницьку думку. Реакція ідеологів польського повстання в Україні, звісно, не забарилася. До жандармських установ надходила величезна кількість доносів про революційну агітацію, сепаратизм, соціалізм київських громадівців.

На спростування подібних звинувачень був спрямований один з найбільш ранніх маніфестів київських громадівців – "Відгук з Києва" 1862 р., який був надрукований у російському виданні "Современная летопись" (№ 46 за 1862 р.) – додатку до журналу "Русский вестник". Серед авторів його були В.Антонович, П.Чубинський, П.Житецький, а підписала документ загалом 21 особа. Незважаючи на поміркований тон "Відгуку", який був спрямований на виправдання в очах уряду діяльності громадівців на ниві освіти та літератури; він містив сміливу вимогу гласності, протест проти "зливи нашептів", "несамови-

[4] *Драгоманов М.П.* Автобіографічна замітка // Літературно-публіцистичні праці. У 2 т. Т.1. Київ, 1970. С. 43–44.

того гнобительства", відкрито виявлений намір допомогти народові усвідомити свої потреби. Законність своїх вчинків у просвітництві народу громадівці підтверджували тим, що вони не становлять шкоди суспільству, бо відстоюють "релігію, сімейну моральність і приватну власність", що відповідає "народному духу і народній волі"[5].

На основі аналізу різноманітних джерел С.Світленко дійшов висновку, що вже на початку 1860-х рр. серед українських громадівців "ворушилися" політичні думки про майбутню долю України. Меншість вітчизняних демократів перебувала на державницьких позиціях і виступала прихильниками або "вільної козацько-мужицької держави" в етнографічних кордонах українства, або принаймні тих автономних прав і особливого управління, що їх мала Україна в Російській державі за часів Гетьманщини. Проте ці думки не відрізнялися достатньою глибиною і не втілювалися в конкретних практичних діях. Поміркована більшість народолюбців була політично лояльною до існуючого режиму і обмежувалася вимогами культурно-національної автономії[6].

Уважно простежена С.Світленком типологічна подібність українського народовства й російського народництва. В основу ідеології обох течій закладалися ідеї вітчизняного і зарубіжного просвітництва, ліберального реформізму, демократизму, радикалізму, утопічного соціалізму, філософського позитивізму. "Учасники обох народницьких потоків органічно не сприймали морально-етичний, соціально-політичний деспотизм, виходили з гуманістичних цінностей і прагнули до оновлення суспільства. Пріоритетні завдання вони вбачали в тому, щоб пізнати "народний ідеал", "розчинитися" в народі, присвятити себе служінню захисту інтересів "пригнічених" та "скривджених" з метою "віддати свій борг народові"[7]. Відмінність полягала у наголосі на національних завданнях, пріоритетних в

[5] *Драгоманов М.П.* Австро-руські спомини (1867–1877) // Літературно-публіцистичні праці. В 2 т. Т.2. Київ, 1970. С. 151–288.

[6] *Верменич Я.В.* Конструювання української ідентичності: національні й регіональні проекти другої половини XIX – початку XX ст. С. 161.

[7] *Світленко С.І.* Світ модерної України кінця XVIII – початку XX століття. Дніпропетровськ, 2007. С. 64–72, 101–102.

українському народолюбстві на відміну від російського народництва. Однак постулати апріорної, незаперечної правоти народу як носія найвищої мудрості неминуче мали вступити у суперечність з широко трактованими ідеалами громадівства як руху, в якому в ідеалі "народ" і "інтелігенція" не протиставлялися один одному.

Активізації діяльності громадівців сприяло видання науково-літературного часопису "Основа", який виходив у Петербурзі у 1861–1862 рр. Його редактори (М.Костомаров, П.Куліш, В.Білозерський) спрямовували стратегію часопису на висвітлення українського національного питання. Полемізуючи з представниками російської та польської преси, автори "Основи" обстоювали необхідність розвитку української культури, наполягали на створенні широкої мережі освітніх закладів з українською мовою навчання, наголошували на необхідності системного видання науково-популярної літератури українською мовою з метою формування національної свідомості народу. На сторінках "Основи" друкували історичні та етнографічні статті М.Максимович, Т.Рильський, В.Антонович, П.Житецький, П.Чубинський, які були спрямовані на висвітлення економічного, літературного та релігійного життя Наддніпрянщини та західноукраїнських земель. Провідною думкою цих матеріалів була ідея української самодостатності та мовної відмінності українців від росіян.

Притаманний періоду 60-х років XIX ст. відчутний прогрес у сфері комунікацій істотно розширив поле дискурсів, у якому стало можливим обговорення національної ідеї. Н.Макаренко слушно звертає увагу на те, що формування "літературного ринку", на якому відбувалося змагання як видань українофільських (журнал "Основа", газета "День", альманах "Хата"), так і антиукраїнського спрямування (журнали "Современник", "Русский вестник", "Петербургский еженедельник", "Вестник Юго-Западной и Западной России"), створювало дискурсивні можливості для розробки концепцій національних інтересів і образу нації. При цьому місцеві інтелектуали могли навіть не усвідомлювати того, що перехід від "академічного" етапу до "культурно-просвітницького" означає рух у напрямі перетво-

рення лояльного щодо імперії регіонального патріотизму у принципово антиімперський політичний націоналізм, а отже, знаменує початок боротьби за суверенітет і незалежність. В останній третині XIX століття співіснування регіонального патріотизму із "загальноруською" імперською лояльністю ставало дедалі складнішим, і не лише нове спрямування регіонального патріотизму, але й еволюція (у протилежний бік) патріотизму імперського були тому причиною. Українська ідентичність уже не могла мирно уживатися з російською, хоч створюваний нею образ "власної Вітчизни" поки що не проникав у товщу мешканців цієї "уявної Вітчизни"[8].

"Мозковим центром" "Київської Громади" вважають В.Антоновича, авторитет якого серед гуманітаріїв був беззаперечним. Завдяки В.Антоновичу українське народництво перетворилося на достатньою мірою унормований та "концептуальний" етап суспільної думки. Щоправда, у своїх уподобаннях його представники не були однодумцями. Старше покоління задовольнялося культурницьким українофільством, молодше, захопившись національно-державницькою ідеєю, бачило свою місію у протистоянні русофільським ідеям "всеєдності"[9]. Хоча в історіографії часто спостерігається протиставлення В.Антоновича та М.Драгоманова, обидві ці постаті вписали свої імена золотими літерами в історію українського національного руху. У баченні І.Гирича, вони – "ніби два крила одного українського птаха". М.Драгоманов штовхав українство до європейського радикалізму й політичної активності, В.Антонович наполягав на культурних завданнях, щоб збільшувати кадри свідомого освіченого українства. "На жаль, доцільно синтезувати ці дві складові національного руху українці не спромоглися"[10]. Внесок В.Антоновича у справу політизації українського питання в Ро-

[8] *Макаренко Н.* Національна ідентичність: історико-політологічні чинники формування (до 1914 р.) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. 2013. Вип. 2 (64). С. 315-316.

[9] *Верменич Я.В.* Конструювання української ідентичності: національні й регіональні проекти другої половини XIX – початку XX ст. С. 164.

[10] *Гирич І.* Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.). С. 223.

сійській імперії і досі недооцінений, вважає І.Гирич. Перших дослідників національного руху (В.Старосольського, О.Бочковського) цікавив насамперед М.Драгоманов – як соціаліст та представник космополітичної течії української суспільної думки. Тим часом найчастіше погляди громадівців формував саме В.Антонович – його патріотизм мав у своєму фундаменті строго вивірені наукові докази, а народництво ґрунтувалося на чіткій національній основі.

Помірковано центристську течію у "Київській Громаді" уособлював О.Кістяківський. Свою позицію він прямо протиставляв драгоманівським підходам. Соціальне, радикальне українство М.Драгоманова було йому чуже; власний ідеал О.Кістяківського замикався на т.зв. "малій політиці" – створенні умов для пробудження національної свідомості. Суспільний розвиток, на його переконання, мав здійснюватися "не шляхом вогню, а дорогою найнапруженішої, найдовшої мізкової роботи". Водночас О.Кістяківський фактично ставив знак рівності між поняттями "українофіл" і "націоналіст", коли доводив, що кожен житель Малоросії, незалежно від сфери професійних занять, повинен бути свідомим українофілом і націоналістом[11]. Неважко помітити, що обидва ці постулати суперечили його баченню Росії "як нашої спільної вітчизни", від якої доля українського народу цілковито залежить[12].

Незважаючи на ці розходження, "Київська Громада", за І.Гиричем, більше нагадувала протопартійну структуру. Кістяк її становило студентство київського університету, що намагалося поєднувати соціальні й національні завдання. М.Драгоманов та В.Антонович залишалися визнаними володарями дум та лідерами цієї організації. Роблячи ставку на молодь і радикалізм, вони високо підносили планку українських вимог перед російським урядом. Не дивно, що діяльність громадівців дедалі частіше ставала предметом пильної уваги імперської влади. Результатом роботи спеціально створеної за розпорядженням царя Надзвичайної комісії для розслідування "малоросійської

[11] *Кістяківський О.* Щоденник (1874–1885). У 2-х тт. Т.2. Київ, 1995. С. 455.
[12] *Верменич Я.В.* Конструювання української ідентичності: національні й регіональні проекти другої половини XIX – початку XX ст. С. 165.

пропаганди" і став сумнозвісний Валуєвський циркуляр 1863 р., яким було заборонено випускати українською мовою навчальні посібники, "книги початкового читання для народу", за винятком художньої літератури. Навіть найменші спроби української інтелігенції об'єднати зусилля для культурницької діяльності наражалися на зливу наклепів і перешкод. Намагання громадівців прояснити свої цілі і наміри у пресі не тільки не поліпшили становище, але й стали приводом до арештів. В Архангельську губернію було вислано одного з найактивніших громадівців – П.Чубинського. Діяльність "Київської Громади", по суті загнаної у підпілля, на кілька років завмерла.

Відновлення активної діяльності громадівців почалося на початку 70-х років XIX ст., коли у Києві поряд із "Старою Громадою" утворилася напівлегальна організація української інтелігенції – "Молода Громада". Більшість її членів відзначалася соціально-демократичними поглядами та виступала з критикою простої просвітницької пропаганди, що була властива представникам "Старої Громади". Вони закликали до активної діяльності і висування вимог у політичній та соціальній сферах. Втім, з другої половини 1870-х рр. чисельність молодих громад почала зменшуватися, і до кінця 1870-х рр. вони припинили своє існування. Натомість "старі громади", хоча і досить обережно, все ж продовжували діяльність.

Громади діяли в Полтаві (О.Кониський, Д.Пильчиков, О.Стронін), Харкові (П.Єфименко, В.Мова, О.Потебня, М.Лободовський), Чернігові (С.Нос, Л.Глібов) Одесі (Л.Смоленський, О.Андрієвський, В.Мальований). Координаційні функції покладалися на Раду – центральний керівний орган усіх громад України до складу якого увійшли М.Драгоманов, В.Антонович, О.Русов, П.Чубинський та інші. Рада позиціонувалася як орган "федеративного об'єднання громад" усієї України. У 1783 р. з ініціативи членів "Старої Громади" було засноване українське наукове товариство під назвою "Південно-Західний відділ Російського географічного товариства". У 1874 р. "Стара Громада" придбала газету "Київський телеграф" і почала активну публікаційну діяльність.

Головним ідеологом громадівського руху у цей період став М.Драгоманов, який докладав максимальних зусиль до трансформації стратегій культурницького українофільства на модерну політичну програму. Вибудувати узагальнюючі підвалини цієї програми було надзвичайно важко, адже навіть у середовищі провідних діячів "Київської Громади" існували суттєві відмінності і суперечності. Описуючи відновлення громадівської діяльності на початку 70-х рр. XIX століття М.Драгоманов зазначав, що "потроху виявилися між нами два напрямки: один, котрий я назвав українофільським, а другий – хлопоманським. Перший виходив з пункту національної одрубності українців і ставив у перву голову рівнятись з другими самостійними народами, писати, перекладати високе письменство, повертати до українства панство, попівство і всякі високі верстви. Другий ставив на першім плані українське мужицтво, готовий і незаперечний національний елемент. В такім поступуванню ми бачили єдину гарантію й того, що ми зробимо не тільки самостійну, але й живу українську культурну мову"[13].

М.Драгоманов пропонував власну стратегію "громадівського соціалізму", яка передбачала поєднання національного визволення з європейськими демократичними цінностями та трансформацію громадівського руху з суто культурницького виміру на політично-соціальний. Головним інструментом громадівського руху він вважав децентралізацію влади, місцеве самоврядування та розбудову суспільства через мережу вільних автономних громад, що мали об'єднатися у федерацію. Серед основних стратегічних векторів розвитку громадівського руху М.Драгоманов виокремлював:

– *європеїзацію та модернізацію* (вихід українського руху на рівень передових європейських держав);

– *федералізацію як антипод імперського розвитку* (перетворення Росії та Австро-Угорщини на федерації вільних країв);

– *пріоритет самоврядування* (неможливість функціонування політичної свободи без економічної та адміністративної автономії місцевих громад);

[13] *Драгоманов М.П.* Австро-руські спомини (1867–1877) // Літературно-публіцистичні праці. В 2 т. Т.2. С. 151–288.

– *культурну орієнтацію* (акцентування уваги на розвитку освіти, мови та науки з метою перетворення українства на органічну частину європейської спільноти);

– *опору на інтелігенцію* (громадський рух мають очолювати найбільш свідомі та освічені верстви, здатні сприяти просвіті народу);

– *перехід від культурного до політичного руху* (боротьба за конституціоналізм в контексті актуалізації розвитку демократичних свобод та загального виборчого права).

Не зважаючи на варіативність концептуального бачення шляхів розвитку України, М.Драгоманов був наполегливим у вирішенні завдань активізації громадівської діяльності та творення визвольної програми українського народу. Саме він, як послідовний демократ, виступив з гострою критикою державного "надцентралізму" і "обрусительства", обґрунтовуючи концептуальні підходи децентралізації і самоуправління. Він одним з перших в Росії запропонував ідею "самоуправи" областей і національностей, засновану на демократичному принципі. Ця "самоуправа" уявлялася йому у вигляді федеративної спілки національних громад, об'єднаних "знизу догори". У такий спосіб, вважав вчений, можна вибудувати єдність нації як "асоціації асоціацій", досягти "широкого народоправства і широкої децентралізації"[14].

Сформульований таким чином політичний ідеал українського лібералізму являв собою зародок ідеї громадянського суспільства. Гейдельберзький професор М.Вебер оцінив драгоманівську ідею обласного самоврядування як реалістичну і продуктивну, таку, що відповідала економічним та етнографічним умовам Росії. Він доводив, що М.Драгоманов, базуючи свою ідеологію на принципі "природних прав", "намагався примирити єдність всеросійської культури з ідеалами самостійності культур окремих народностей, побудованих на демократичній базі". Характеризуючи еволюцію поглядів М.Драгоманова як рух від соціалізму до націонал-демократії, М.Вебер вважав його автором найдемократичніших проєктів розв'язання національ-

[14] *Верменич Я.* Концепції європейського поступу України у візії Михайла Драгоманова. С. 8-10.

ного питання у мультиетнічній Європі, а його твори – основоположними для будь-якого трактування національних проблем. На основі ґрунтовного знайомства з програмними засадами українських політичних партій і громадських об'єднань сам М.Вебер у роки Першої світової війни став палким прихильником ідеї української національної державності – як і польської, литовської, латиської. Але "центральний пункт" у нього все ж – Україна[15].

Отже, завдяки потужному інтелектуальному потенціалу М.Драгоманова відбулося "визрівання" ідеї децентралізації обох імперій, в яких жили українці. Він був переконаний у тому, що тільки децентралізація влади та перехід до демократичного федералізму можуть забезпечити формування інституту місцевого самоврядування та ефективний поступ українського соціуму. За візією М.Драгоманова, "сенс поступу полягав у всебічному розширенні емансипації людини та свободи у всіх сферах суспільного життя – політичній, культурній, науковій, соціальній, господарській, гендерній. Одним із найкращих взірців поступу у його світосприйнятті була федерація як вислід великого суспільного договору, але з дуже широкою децентралізацією. Саме велика, розмаїта децентралізована мережа вільних спілок із плином часу стане основою суспільної організації у більш віддаленій будучині"[16]. Ідеї державотворення М.Драгоманова, орієнтовані на громадянську свободу та взаємну відповідальність, мали глибоке теоретичне та практичне значення для української державно-правової думки. Ще кількох десятиліть виявилися досить, щоб ці ідеї, набувши форм масового політичного руху, влилися у потужний потік деструкції обох імперій. Концепції М.Драгоманова також стали основою для творення української моделі демократичного державного устрою, яка поєднує регіональне самоврядування з національним суверенітетом.

[15] Українська державність у XX столітті. Історико-політологічний аналіз. Київ, 1996. С. 138-140.

[16] *Ясь О.* Історія України на виднокрузі європейської цивілізації: концептуальні пропозиції Михайла Драгоманова. Київ, 2025. С. 14

4. РОЛЬ САМОВРЯДНОЇ ГРОМАДИ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН

Поява ідеї національного самовизначення у політичних і наукових дискурсах Російської і Австро-Угорської імперій не піддається однозначними оцінкам в дихотомії "добре – погано". З одного боку, з'явилася потужна сила орієнтації на власний, національний проєкт державотворення з неабияким мобілізаційним потенціалом. З другого – утверджувана величезними інтелектуальними зусиллями національна ідентичність не могла не опинитися у гострому конфлікті з ідеями "всеєдності" і конструйованою у російському руслі ідентифікаційною стратегією. Втім, фактом є те, що домінуючою тенденцією у осмисленні здатності суспільства до "самовиявлення" й самоідентифікації стало представлення національного субстрату як соціального конструкта часо-просторової динаміки. Набували поширення нові ліберальні, конституційно-демократичні погляди, орієнтовані на ідеологію та філософію свободи. Ці погляди ґрунтувалися на цінностях європейської демократії, прав людини, верховенства закону, державного і місцевого самоврядування.

Їх поширення великою мірою обумовлювалося тим, що у 70–80-х рр. XIX століття українська суспільно-політична думка зосередилася на вивченні політичних концепцій європейського лібералізму й соціального демократизму та екстраполяції їх на українські реалії. Відбувалося активне витіснення "всеслов'янської" міфотворчості декларуванням всеєвропейських і загальнолюдських цінностей; критерії "єдинокровності" поступалися місцем захисту прав людини. Культурні діячі, письменники, науковці, митці намагалися окреслити європейські дороговкази суспільного поступу та прищепити українському народу європейські ідеали соціокультурної взаємодії. Помітне виріз-

нення серед них М.Драгоманова було цілком закономірним, адже для нього європейський лібералізм був ідейною системою, що поєднувала загальноєвропейські принципи свободи, гуманізму та прогресу з українським національним досвідом.

У кінці 80-х рр. XIX століття М.Драгоманов запропонував громадівцям власну версію політичної програми, в якій національна ідея набула вигляду своєрідної федеральної демократії. Під це надто широке поняття підводяться і ідеї припинення протистояння православних і католиків, і мотиви мінімізації етноконфліктності, і завдання створення Всеслов'янської радикальної партії. Оприлюднення М.Драгомановим принципів народного суверенітету ґрунтувалося на визнанні громадян локальними суб'єктами демократичних перетворень. Ідея народу як носія найвищої мудрості поступилася ідеї громадянського суспільства в контексті феномена його локальної суб'єктності. Державна централізація в обох імперіях була представлена як негативне явище, якого належить якнайшвидше позбутися. Репрезентувалися ідеали федерації в державному устрої, нового тлумачення дістали ідеї політичних свобод і реалізації політичних прав, робилися спроби узгодити права людини і національні права, відбувався активний пошук ефективної моделі місцевого самоврядування на основі самоуправи локальних громад.

Нестримним бажанням М.Драгоманова був пошук "провідної думки" цивілізаційного розвитку, щоб відповідно до неї визначити політичний ідеал та запропонувати науково обґрунтовану політичну програму українцям та іншим народам Східної Європи. Порятунок для українців М.Драгоманов бачив у створенні "своєї" держави, яка була б "спілкою задля оборони себе од чужих"[1]. Намагаючись перенести європейські ідеали демократії у вітчизняне русло, він послідовно відстоював євроцентричне бачення цивілізаційної еволюції політичної системи як засобу проведення управлінських реформ. На відміну від інших вчених, які "тільки збирають матеріали, а не творять системи", він виступав з ідеями народоправства та розглядав федералізм з практично-політичних позицій в контексті поста-

[1] *Драгоманов М.П.* Передне слово до "Громади" 1878 р. // Вибране. С. 293.

новки питання про створення системи місцевого самоврядування за принципом "самостійності місць" стосовно центру. М.Драгоманов наголошував на диференційованості складових елементів суверенітету, намагався дати його визначення через ступінь забезпеченості демократичного процесу в державі, доповнивши ці концепції уявленнями про ефективну систему управління. Хоча концепцію суспільно-політичного реформування М.Драгоманов репрезентував для всієї Російської імперії, він чітко окреслив коло проблем і основних принципів створення майбутньої моделі суспільно-політичного впорядкування України[2].

А.Круглашов виокремлює два аспекти державно-політичного ідеалу М.Драгоманова – "зовнішній" та "внутрішній"[3]. "Зовнішній" стосувався питання про "кінцеву" форму еволюції державного устрою у масштабах всієї людської цивілізації і вбачався йому у вигляді всесвітньої федерації. "Внутрішній" пов'язувався з відповіддю на запитання: як саме повинна бути організована "ідеальна держава"? Розмірковувати над цим питанням він почав ще у 1878–1879 рр. в Женеві в процесі підготовки видання українського громадсько-політичного та науково-літературного збірника "Громада". У 1880 р. М.Драгоманов разом з М.Павликом та С.Подолинським оприлюднили "Програму реорганізації збірника "Громада" в однойменний журнал" та перетворили його на орган теоретичної й просвітницької роботи. Власне "Програма" була своєрідним протоколом про конституційно-демократичні перспективи для української, російської та європейської громадськості, яких мали дотримуватися видавці. Декларувалася реалізація ліберально-демократичних завдань у політичних справах, а саме утвердження рівного права для всякої особи, проголошення свободи слова та надання права безпосереднього самоврядування для кожної громади. Також у "Програмі" визначалися межі "української сторони", тобто етнічної території українського народу.

[2] *Сворак С.Д.* Народовладний концепт у політико-правових поглядах М.П.Драгоманова: цивілізаційно-правовий вимір // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2013. Вип. 31. С. 64–76

[3] *Круглашов А.М.* Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. Чернівці, 2000. С. 383–384.

В основу конституційно-демократичних ідей "Програми" закладався швейцарський досвід державного і місцевого самоврядування та народної самооборони.

Розвиток ці ідеї знайшли у наступному документі, підготовленому 1884 р. М.Драгомановим та С.Подолинським – "Проекті основ Статуту українського товариства "Вольный Союз" – "Вільна Спілка", який являв собою доктрину ліберально-демократичного конституціоналізму та став помітним суспільно-правовим явищем свого часу. Окреслюючи детермінанти конституціоналізму М.Драгоманов звертав особливу увагу на два чинники: 1) права людини і громадянина та 2) місцеве і державне самоврядування як інструмент забезпечення цих прав. Основу суспільного життя, у його баченні, складали сільські та міські громади, які об'єднували більші адміністративні одиниці, наприклад, області, що мали б автономний статус. Щоправда, три українські області (Київська, Одеська і Харківська), не виділялися в окрему державно-територіальну одиницю, а лише наділялися автономним статусом. Орієнтація на сільські та міські громади великою мірою була пов'язана з переконаннями М.Драгоманова щодо потенційних можливостей та конструктивних перспектив земського самоврядування. Положення "Проекту" детально узгоджувалися із представниками земської інтелігенції, що обумовило суттєві зміни у його фінальному варіанті.

Найбільш прийнятним політичним устроєм для українців М.Драгоманов вважав той, який "існує у федеративних республіках Швейцарії та Сполучених Штатах". Розуміючи, що не можна "себе спокушати надіями на швидке здійснення таких бажань на ґрунті Росії", пропонував "думати, що у найближчому майбутньому адміністративно-політичний устрій в Росії вийде тільки погодженням принципів самоврядування і централізації, виборності та призначення, і варто завчасно примиритися з цим, якщо при цьому будуть забезпечені інтереси особи та місцевих колективностей в їх самих суттєвих, повсякденних справах"[4]. Отже, розвиток місцевого самоврядування був для нього складовою частиною забезпечення політичної свободи в

[4] *Драгоманов М.П.* Вольный Союз – Вільна Спілка. Опыт украинской политико-социальной программы. Свод и объяснения. Женева, 1884. С. 51–52.

контексті розробки федеративної програми для України. Вироблення ефективної теоретичної моделі місцевого самоврядування стало концептуальним завданням, над яким М.Драгоманов працював все життя. Він чітко усвідомлював, що самоврядування не є самодостатньою системою, його треба сприймати лише у комплексі різноманітних складових політичних інститутів.

Вчений був переконаний у важливості та перспективності такого формату місцевого самоврядування, в якому перетинаються інтереси та запити громадян, корпоративних об'єднань, громадських асоціацій, з одного боку, та потреби й інтереси суспільства, нації, держави з іншого. На його думку самоврядування здатне відігравати декілька важливих функцій: інституту виявлення і впровадження громадських ініціатив на "місцях"; організатора господарського і культурного життя певних громад; представника цих громадських об'єднань і мешканців певних територій перед державними органами влади. У будь-яких практичних діях або в теоретичних розрахунках, твердив М.Драгоманов, "не повинно бути (та й не може бути) забуто, що самоврядування є лише форма, яка повинна бути наповнена реальним змістом: задоволенням потреб населення, економічних і культурних"[5].

Модель самоврядування М.Драгоманова, розроблювана в контексті концепції децентралізації, базується на ідеях пріоритету громади як основи демократичного устрою суспільства. Центральне місце у ній відведено громадській теорії, яка орієнтована на доведення незалежності місцевого самоврядування від центральної влади та доцільності передавання основних адміністративних та економічних функцій від центру на місця. Ідея самоврядування розглядалася як спосіб досягнення вищого рівня соціальної справедливості та підготовки українців до входження у федеративну спілку з певними можливостями суттєвої автономії в ній для України. Поряд із завданням виборювання політичної свободи, він незмінно акцентував увагу на

[5] *Драгоманов М.* Конституция и народ // Политические сочинения. Т. 2. Москва, 1908. С. 654.

державному самоврядуванні, яке б проявлялося сходами і виборними зборами делегатів з представників усіх народів.

Серед основних положень моделі самоврядування М.Драгоманова можна виокремити наступні:

– *вільна громада* як основа суспільства та основний осередок, який захищає особистість від свавілля держави та вирішує всі місцеві справи самостійно, без втручання державної адміністрації;

– *децентралізація влади*, як обмеження прав центру та передавання максимуму повноважень з центральної державної влади до місцевих органів самоврядування;

– *громадівський федералізм*, як децентралізована система побудови держави за принципом об'єднання громад у волості, волостей у землі, а земель – у федерацію;

– *права людини і демократія*, як вищий ступінь справедливості та громадянської свободи, поєднання європейських цінностей з українськими традиціями;

– *громадська теорія*, як фундамент ліберально-демократичної концепції перебудови суспільства, яка базується на принципах децентралізації, автономії громад та федералізму, обстоює незалежність місцевого самоврядування від держави;

– *пріоритет місцевих потреб*, як елемент захисту місцевої громади від втручання держави.

У проєкті "Вільна Спілка" він наголошував, що демократичний федеративний союз є прийнятним простором для вирішення політичних, економічних та національних прагнень українців й усіх народів, які проживають в Україні. Найвища мета українського руху – повернення до співтовариства європейських народів, тому свідома діяльність членів Спілки на користь громадянської свободи і самоуправління допоможе українській нації скоротити відстань між народом України і народами Європи. М.Драгоманов зауважував, що демократизм громадівця реалізується через самоврядність найменшого колективу, адже вільними можуть бути лише невеликі общини, асоціації, спілки общин, які через делегатів вирішують свої проблеми. Він не ставив питання: чи мав реальні перспективи такий общинний соціалізм? Вивчаючи досвід Швейцарії, вче-

ний був переконаний у правомірності громадівських ідей та життєвості самоврядного суспільства.

В процесі вивчення досвіду країн Європи М.Драгоманов концептуалізував основні закономірності формування та розвитку територіальних громад як необхідної складової ефективного функціонування системи державних політичних інститутів. Він неодноразово звертав увагу на те, що всі питання політичного життя держави зводяться до проблеми самоврядування, яка "розкладається на два підрозділи: самоврядування загальнодержавне і самоврядування місцеве". Європейська думка та її еліта прийшли до визнання необхідності передавати управління на місцевий рівень, а в Росії чиновництво обмежує права земських установ[6]. Саме земства він розглядав як інструмент модернізації суспільства та розвитку демократичних ініціатив, фундамент для розбудови місцевої автономії, яка спроможна протистояти централізації. Через земства народ має вчитися управляти власними справами, покращувати своє життя та підвищувати культурний рівень. Сутність питання самоврядування вбачалася ним у самостійності дій громад, міських та обласних земських установ відносно центральних адміністративних осіб і відомств. Зазначаючи, що людство втратило первісну свободу і постійно прагне її повернути, вчений закликав до впровадження такого типу урядування, за якого буде "воля кожному і вільне громадство й товариство людей".

Земства, у баченні М.Драгоманова, здатні відігравати роль фундаменту для побудови вільного суспільства, основи політичної децентралізації та майбутнього вільного федеративного ладу. Земська автономія характеризувалася ним як практичний механізм здійснення децентралізаційних ініціатив та захисту національних прав в контексті протистояння управлінській вертикалі. Серед основних функцій земств, М.Драгоманов, акцентував увагу на:

– *господарсько-економічній* (вирішення локальних потреб без втручання центральної влади);

[6] *Драгоманов М.* Восемнадцать лет войны чиновничества с земством. Geneva, 1883. С. 1.

– *культурно-просвітницькій* (розвиток народної початкової освіти, забезпечення шкіл українськими книжками);

– *політично-децентралізаційній* (перетворення земств на базові елементи самоврядування);

– *національно-автономічній* (забезпечення умов для реалізації національно-культурної автономії через локальне управління земських громад).

Політичну свободу М.Драгоманов трактував як феномен, який розвивається в народі "знизу" і розповсюджується "знизу вгору", від народу до його організації і далі – до держави. "У разі ж коли держава буде розбудовуватись "згори вниз", від представників волі народу – до народу, тоді у великих державах подібне волевиявлення більшості представників від більшості народу йтиме врозріз з інтересами значної частини населення, з найбільш суттєвими правами осіб, груп, областей і навіть націй". М.Драгоманов послідовно відстоював важливість народовладдя, стверджуючи, що побудова держави "знизу вгору" – єдино правильний шлях зведення вільної, демократичної системи, де основою державного управління буде політична свобода[7].

Громада традиційно позиціонувалася М.Драгомановим як первинна ланка організації суспільного життя. Реальна взаємодія між громадами мала базуватися на основі федерації, яка утворюється в результаті децентралізації управління. Його державно-правова концепція будувалася на репрезентації самоуправлінського потенціалу парламентської держави, що мала вплив на соціальну та економічну сфери, займалася розвитком просвітництва та законодавства, які, своєю чергою, уможливили б реформаційні зрушення. Тільки незалежні, самостійні та сильні обласні органи влади здатні діяти на самоврядних автономних засадах та організовувати систему влади за принципом "знизу вгору"[8].

Чому М.Драгоманов саме політичну свободу вважав першочерговим завданням у справі відновлення української нації та

[7] *Драгоманов М.* Историческая Польша и великорусская демократия. Женева, 1881. С. 416-417.

[8] *Драгоманов М.П.* Чудацькі думки про українську справу // Літературно-публіцистичні праці. В 2 т. Т. 1. С. 37.

засобом її повернення до сім'ї європейських культурних народів? Він усвідомлював потребу політичної самостійності України, але наголошував на складнощах, які можуть виникати на шляху її досягнення. На його думку "українським діячам у політичних питаннях розумніше взяти програму не сепаратистичну, а федералістичну, адаптовану у кожній державі – в Росії, в Галичині, в Буковині, в Угорщині – до місцевих умов і в союзі з місцевими демократично-федеральними елементами". Таким чином, політичним завданням українців є не лише здобуття автономії для себе, але й перетворення поневолених держав "на одну чи декілька федерацій, зручних для всіх племен – і слабких, і сильних"[9]. Отже, політична свобода репрезентується М.Драгомановим як перший крок до національної незалежності. Він намагався "добитися в найближчому майбутньому встановлення в Росії політичної свободи", яку вважав заміною національної незалежності.

Поняття "громада" М.Драгоманов часто ототожнює з терміном "народ", зазначаючи, що велике народне товариство має складатися з невеликих громад, об'єднаних на основі спільного інтересу і прагнення до колективного вирішення проблем. Ефективність територіальних громад вбачалася йому лише за умови відсутності зовнішнього впливу, адже будь-який вплив на них призведе до того, що "громади будуть поневолені робити не те, що вони хотять, і не там, де вони сидять". Також ніхто не може бути примусово залученим до тієї чи іншої громади. "Громада потрібна людям тільки для того, щоб кожному було найліпше. Значить, і громада тільки тоді буде мила кожному, коли вона не неволить нікого: бути в ній чи не бути. І громада мусить бути спілкою вільних осіб"[10].

Дієвість громад напряму залежить від колективної спроможності співтовариства людей реалізовувати свої права та активно вирішувати нагальні проблеми самоврядування. Перемогу буде здобуто лише тоді, твердив М.Драгоманов, коли

[9] *Драгоманов М.П.* Письмо В.Г.Белинского к Н.В.Гоголю. С предисловием М.Драгоманова // Политические сочинения. Т. 2. С. 247.

[10] *Драгоманов М.П.* Переднє слово до "Громади" 1878 р. // Вибране. С. 296–297.

громада перебуватиме в курсі політичних, економічних, соціальних подій, тобто існуватиме реально, а не номінально. Більш широкі повноваження та можливість активно впливати на прийняття політичних рішень можна забезпечити за рахунок збільшення "волі кожної особи в слові й праці, волі кожної людської породи, спілки, громади, щоб, скільки змога, вменшити силу державного начальства"[11].

Основним фактором ефективного функціонування територіальної громади М.Драгоманов визначає чітке усвідомлення необхідності активної участі громадян в житті держави. Члени громади мають репрезентувати інтереси суспільства, щоб кожен зрозумів, що здатний впливати на загальну політичну ситуацію в державній структурі. Для цього діяльність будь-якого об'єднання повинна базуватися на спільній меті. Доки члени громади сперечатимуться щодо реалізації власних суб'єктивних позицій стосовно того чи іншого питання, громадське співтовариство буде розколюватися внутрішніми суперечками та не зможе брати адекватну участь у політичному житті. Для вирішення різноманітних суперечок М.Драгоманов пропонував використовувати потенціал науки та раціональний підхід. Причини міжнаціональних чи соціальних конфліктів він закликав аналізувати за допомогою комплексних та об'єктивних наукових підходів, зокрема історико-порівняльного та соціологічного. Саме наукові знання, освіта і критичне мислення, на його думку, здатні примирити різні сторони та усунути упередження. Втім, наголошував М.Драгоманов, треба слідкувати і за тим, щоб "докладна повсякдень потрібна громаді" не призвела до того, щоб в її межах виросла порода людей, котра буде тільки "молоти язиком" та кидатись од справи до справи, ганяючи з краю до краю"[12].

Інститут самоврядування у концепції М.Драгоманова – це не лише форма децентралізації держави, а й механізм суспільно-політичного ладу, за допомогою якого організація влади будується за принципом "знизу догори", що надає можливості для вільного розвитку суспільства. Вчений розглядав самовря-

[11] Там само. С. 300.
[12] Там само. С. 307

дування як головну умову поступального розвитку суспільства, основу демократизації політичного ладу, форму самоорганізації населення та своєрідний "полюс влади", спроможний протистояти абсолютизмові, антинаціональній державній політиці та подальшій бюрократичній централізації. Шлях від поневолення до "стану свободи" уявлявся йому так: від політичної та національної неволі до здобуття політичної свободи, розвитку місцевого самоврядування і, далі, до набуття широкої автономії і участі України в широких федеральних об'єднаннях сходу Європи, які мали забезпечити територіально-політичну єдність та суверенні права української нації[13].

Осмислюючи європейський досвід місцевого самоврядування, М.Драгоманов слушно наголошував на тому, що без наповнення самоврядування реальним змістом, орієнтованим на "задоволення потреб населення, економічних і культурних" сподіватися на отримання реального ефекту від нього не варто. Серед змістовних складових самоврядування він виокремлював наступні:

– сприяння реалізації інтересів та запитів громадян, корпоративних об'єднань, громадських асоціацій, з одного боку, та потреб й інтересів суспільства, нації, держави, з другого;

– формування інституту виявлення та впровадження громадських ініціатив на локальному рівні;

– управління організаційними процесами господарського та культурного життя громад;

– забезпечення представництва громадських об'єднань і мешканців певних територій перед державними органами влади.

Пошуки ефективної моделі реалізації ідеї самоврядування М.Драгоманов пропонував вести в юридичній площині. На його думку, розмежування сфер впливу органів державної влади і місцевого самоврядування повинно бути чітко зафіксовано в основному законі та спеціальному законодавстві держави. В таких документах мають бути визначені функції і завдання місцевого самоврядування на всіх рівнях у вигляді їх спеціальних статутів, в яких буде чітко прописано, що "установи з

[13] *Круглашов А.М.* Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. С. 403–404.

більш широким колом діяльності не були керівництвом над установами з менш широким колом діяльності". В ідеалі треба щоб кожна громада мала повну самостійність, особливо у справах, які вона фінансує власним коштом[14].

Теоретичне підґрунтя концепцій самоврядування М.Драгоманова базувалося на використанні та мобілізації історичної пам'яті українського народу та актуалізації його кращих демократичних традицій в минулому. Він наполягав на тому, що колективна пам'ять – не кабінетний міраж інтелектуалів, діячів національного відродження, а певна, нехай і суб'єктивна рефлексія народної свідомості. Завдання української інтелігенції полягають у тому, щоб надати цим подекуди неясним, безсистемним уявленням характер свідомих народних устремлінь і масштабність національних прагнень, запропонувати відповідну народним стремлінням до справедливої адміністрації та політичного устрою програму діяльності політичних партій, визвольного руху вцілому[15].

Розглядаючи історичну пам'ять як один із найголовніших чинників формування національної свідомості та основу для політичної самоорганізації суспільства, М.Драгоманов наголошував, що усвідомлення минулого не повинно бути сліпим замилуванням старовиною, а має стати практичним інструментом для побудови вільного суспільства. Він відводив історичній пам'яті стратегічну роль, яка обумовлювалася її функціоналом у репрезентації історичного підґрунтя для федералізму та самоврядування, сприянні громадській спільноті в справі усвідомлення своїх прав та захисту їх через спілки та культурні товариства, а також у поєднанні національних прагнень до свободи з європейськими тенденціями цивілізаційного поступу.

Саме історична пам'ять, на думку М.Драгоманова здатна обґрунтувати потенціал громади та місцевого самоврядування у досягненні українцями європейського рівня розвитку. Серед пріоритетних функцій територіальної громади в утвердженні

[14] *Драгоманов М.П.* Вольный Союз – Вільна Спілка. Опыт украинской политико-социальной программы. Свод и объяснения. С. 13.

[15] *Круглашов А.М.* Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. С. 407.

цивілізаційних цінностей та збереженні історичної пам'яті він визначав:

– формування основ децентралізації в контексті репрезентації громади як альтернативи імперській урядовій структурі та осередку відновлення національної суб'єктності;

– конструювання ідентичності спільноти через добровільну асоціацію вільних індивідів;

– актуалізацію історичного досвіду крізь призму ретрансляції історичного минулого;

– сприяння інтегральному розвитку громади як засадничої мети місцевої політики;

– консолідацію ресурсу прав і свобод в рамках забезпечення гарантій правового вирішення управлінських проблем;

– маркування та захист внутрішнього автономного простору, де зберігається мова, традиції та власна візія минулого;

– подолання розриву між інтелігенцією та народом для сприяння розвитку освіти та культури, викорінення "панського" чи "чиновницького мислення";

– синхронізацію децентралізаційних ініціатив з європейським досвідом;

– трансформацію етнічного соціуму в політичну націю з чіткою європейською ідентичністю.

Отже, проєкт "Вільна Спілка" можна вважати найрепрезентативнішим документом, який концентрував ідеї М.Драгоманова стосовно принципів організації та діяльності місцевого самоврядування, акумулював досягнення тогочасної політичної думки та демократичні практики суспільного життя. Безумовно в ньому є як сильні сторони, так і слабкі, які були недостатньо розроблені. Намагаючись віднайти відповідь на питання що ж таке "Вільна Спілка", Г.Корольов вважає, що це виразна пропозиція зміни державного устрою в Російській імперії, яка є найближчою до класичного означення федерації. Втім, він також наголошує на тому, що майбутній державний союз на теренах імперії, що складався з рівноправних "областей", підпадає під визначення конфедеративного об'єднання. Адже за критерій поділу М.Драгоманов взяв усю сукупність "особливостей краю: природних, які обумовлюють єдність

господарських інтересів його жителів, а також особливостей національних, що об'єднують єдність їхніх інтересів моральних"[16].

Найпевніше, на думку Г.Корольова, ця програма була своєрідною антитезою до російського та європейського революційного руху, які абсолютизували демократичні принципи і спрощували національне питання. Ідея "Вільної Спілки" полягала у намаганні видозмінити природу імперії заради забезпечення умов вільної реалізації права націй на самовизначення. Із цією метою М.Драгоманов пропонував створити наднаціональну машину, якою мала б стати "Вільна Спілка", що в жодному разі не могла бути ані спілкою країн, ані союзом держав, ані державним об'єднанням кантонів. Адже той принцип "обласництва", що його пропагував М.Драгоманов, апріорі перекреслював національні амбіції інших народів, окрім українського. По суті ця візія стала одним з проектів доведення історичності української нації та рівня її зрілості через здатність до європейського державотворення[17].

Драгоманівські спроби доведення історичності української нації та обґрунтування її європейськості великою мірою базувалися на підходах "перехресної історії" (*histoire croisée*), орієнтованої на репрезентацію політичних, культурних та наукових взаємовідносин українців з європейським світом. Врегулювання міжнаціональних суперечностей у проєкті "Вільна Спілка" вбачалося ним можливим лише на основі реального захисту громадянських прав кожної людини, не зважаючи на її конфесійну та культурну приналежність. Виробляючи методологію дослідження "перехресних зв'язків" українців в європейському історико-культурному просторі, М.Драгоманов фокусував увагу на локальних особливостях та суб'єктних правах через ідеї федералізму, самоврядування та культурного просвітництва. Німецька дослідниця А.В.Вендланд у статті "На окраїні імперій:

[16] *Драгоманов М.П.* Вольный Союз – Вільна Спілка. Опыт украинской политико-социальной программы. Свод и объяснения. С. 42–43.

[17] *Корольов Г.* Федеративні проекти в Центрально-Східній Європі: від ідеологічної утопії до реальної політики (1815–1921 рр.). Київ, 2019. С. 113–115.

Михайло Драгоманов і початки європейської історії України" вміщеній у збірнику "Імперії у порівнянні: приклади й підходи до східноєвропейської історії" цілком справедливо характеризує М.Драгоманова як одного із засновників "перехресної історії" та відшукує "перехресні корені" модерної української історії у його інтелектуальній спадщині. Відмінності східноєвропейського простору від західноєвропейського вона бачить у тому, що історія культурного трансферу й "перехресна історія" модерну тут виходили не стільки від національних держав та їхніх попередників, скільки від інтенсивної трансформації ідей та знань через міграцію, рух, рецепцію текстів та наративів. Промовиста відповідь М.Драгоманова на імперські наративи, на думку А.В.Вендланд, мала у своїй основі не лише констатацію виразних регіональних особливостей України, зумовлених її положенням між "Сходом" і "Заходом", але й чітке розуміння значення історичних та культурних трансферів, перехрещення ідей, моделей та практик, які не вписувалися у звичні або бажані напрями розвитку[18]. Шкода, що ідеї М.Драгоманова щодо цивілізаційного розвитку України та її геополітичного становища в європейському контексті випередили свій час. Втім сьогодні, коли Україна виборює своє місце у європейському просторі, суспільна думка неухильно повертається до його цивілізаційних орієнтирів.

[18] *Wendland A.V.* Am rande der Imperien: Mychajlo Dragomanov and die Anfänge einer europäishen Verflechtungsgeschichte der Ukraine // Imperienvergleich: beispiele und ansätse aus osteuropäischer perspektive. Festschririft für Andreas Kappeler. Wiesbaden, 2009. P. 221–246.

ПІСЛЯМОВА

Чи стала Європа для М.Драгоманова тим інтелектуальним простором, який сприяв генеруванню інноваційних ідей? Чи мав вирішальний вплив на остаточне формування його суспільно-політичних переконань досвід швейцарської еміграції? Відповіді на ці питання загалом позитивні, адже європейський досвід забезпечив глибоке "занурення" вченого у осмислення ідей демократизму, федералізму та конституціоналізму. Швейцарія, яка була центром вільного мислення та простором інтелектуального діалогу, кардинально трансформувала його усталені погляди та стала каталізатором наукової думки. Швейцарський державний устрій вбачався М.Драгоманову зразком успішних децентралізаційних стратегій, придатних для адаптації на українському ґрунті. Спостерігаючи за європейськими самоврядними реаліями він переконувався у тому, що найефективнішим політичним устроєм є децентралізація, спрямована на побудову держави "знизу догори" – від забезпечення прав окремої людини й самоврядної громади до загальнонаціональної федерації. І що така федеративна структура є найкращою альтернативою централізованій державі, яка руйнує зв'язок індивіда з його локальною просторовістю, уніфікує простір, нівелює унікальний локальний досвід і позбавляє громади автономії.

У баченні О.Яся, швейцарський досвід відіграв особливу роль у концептуалізації М.Драгоманова. "Швейцарія поставала як найближча і в більшості аспектів взірцева країна в світлі його суспільного ідеалу. Федеративний устрій, кантональна демократія, місцеве самоврядування, широка децентралізація, демократична мовна і освітня політика, гармонійні взаємини щонайменше трьох націй, конфесійна і культурна толерантність,

підконтрольна й ефективна бюрократія, загальне виборче право – ці та чимало інших рис приваблювали М.Драгоманова. Недаремно Швейцарія посідала провідне місце у його уявленому рейтингу Свободи в Європі XIX століття"[1]. Концептуалізм М.Драгоманова полягав у трансформації його "кабінетних" ідей на системну модель українського модерного політичного проєкту, базованого на принципах децентралізації, політичної свободи та європейської інтеграції. Швейцарія стала прикладом практичного втілення теоретичного припущення вченого щодо можливості співіснування етнічно і лінгвістично різноманітних регіонів в межах однієї політичної нації без втрати власної ідентичності. Ця гіпотеза була покладена в основу його концепції майбутньої перебудови Східної Європи на засадах вільної федерації громад.

Перебування у Женеві переконало М.Драгоманова у тому, що європеїзація українського руху на основі швейцарської моделі буде сприяти цивілізаційному оновленню суспільства, формуванню міжетнічної толерантності, модернізації свідомості українців та засвоєнню основ європейської політичної культури. Інтеграція у швейцарський інтелектуальний простір та глибокий аналіз концепцій європейської демократії дозволили М.Драгоманову дійти висновку, що права людини та політичні свободи є вищими за державні чи суто національні інтереси. Не зважаючи на певні ускладнення, женевський період став найважливішим етапом інтелектуальної свободи М.Драгоманова. Швейцарія забезпечила йому потужний політичний та соціокультурний ресурс для реалізації ідей та концепцій, які заклали підвалини євроінтеграційних прагнень української нації. Саме тут М.Драгоманов піднявся на європейський рівень інтелектуальної незалежності в процесі налагодження співпраці з європейською спільнотою та формування основ концепції "європейської України".

Швейцарський досвід обумовив репрезентацію М.Драгомановим власного бачення "суб'єктивації історії", базованому на акцентуванні ролі суб'єктивного досвіду людини у конструю-

[1] *Ясь О.* Історія України на виднокрузі європейської цивілізації: концептуальні пропозиції Михайла Драгоманова. С. 8.

ванні суспільно-політичної реальності. Людська особистість, її свідомість, воля та культурний розвиток трактувалися ним як головні рушійні сили історичного процесу, здатні перетворити пасивну масу суспільства на активних членів громади. Трансформація народу з об'єкта на творця власної долі вбачалася можливою за допомогою фактора локальної просторовості, адже будь-яка діяльність набуває ознак суб'єктності та результативності лише тоді, коли локальні спільноти свідомо об'єднуються у федерації, добровільні спілки та асоціації на основі громадського самоврядування.

Фокусуючи увагу на вибудові стратегій конструювання вільного та справедливого суспільства, М.Драгоманов наголошував на ролі суб'єктивного досвіду локальної територіальної громади в утвердженні національної свідомості. Він зазначав, що національна свідомість не може бути міцною, без підкріплення реальним досвідом свободи та солідарності на місцях. Тільки навчившись керувати своїм локальним простором, людина стає свідомим членом нації. У трактуванні М.Драгоманова нація є інструментом для служіння вселюдському прогресу, але шлях цього служіння пролягає через роботу на рідному локальному ґрунті. Не можна бути "космополітом в повітрі", зазначав він, – потрібно мати свою точку опори – локальний простір і свій народ. Саме такою точкою опори і була локальна просторовість, яка матеріалізувалася М.Драгомановим у символізмі громади.

Чи прослідковується символізм локальної просторовості у суб'єктній історії самого мислителя? Здається, що досить чітко. Його автобіографічні матеріали самі по собі є яскравим символом суб'єктності його життя, адже демонструють потенціал людини, яка свідомо обирає власну позицію та відстоює власний погляд. Загальне визнання символічного характеру людської поведінки є аксіомою культурної антропології. Цей символізм пов'язують із можливостями опосередкованого висвітлення сутності локальної суб'єктності одного предмета дослідження через сукупність символічних ознак інших структур. Таким чином, вибудовується комунікативна мережа співтовариства та моделюються алгоритми його взаємодії. Символ в такому розумінні стає чинником контекстуальної багатозначності та інструментом

"культурної дальнодії" (*cultural long-distance action*) у часовому вимірі культури. За його допомогою репрезентується здатність культури здійснювати тривалий, стійкий та глибокий вплив на суспільство, індивідів та інші культури на великій відстані у просторі і часі.

Дослідження постаті М.Драгоманова в предметному полі культурної антропології – вдячне поле наукових ініціатив. Акцент антропологічних студій на пошуку принципів відновлення соціального порядку в суспільстві на основі "доброчинної думки" буде завжди зберігати актуальність. Не варто забувати блискучий вислів М.Фуко стосовно того, що будь-які "теоретичні впливи" приховують у собі досить вагоме припущення щодо повторів ідей, які крізь значний простір і час утворюють єдність творів, понять і теорій[2]. Тому одним із завдань сучасної культурної антропології має стати "розширення кордонів" біографічного дискурсу в контексті осмислення впливу "культурної дальнодії" фундаментальних ідей, образів, концептів та символів на суспільну думку у широкому просторово-часовому діапазоні. "Розширення кордонів" дискурсу М.Драгоманова у такому форматі дозволить відтворити його інтелектуальну біографію у широкій мережі найрізноманітніших просторових та соціокультурних зв'язків, а також зануритися у осмислення складного і неоднозначного локально-суб'єктного виміру його життя, який дуже часто позначався не стільки слабкою, скільки конфліктною інтеграцією із оточуючим світом.

Життя кожної людини, особливо тієї, яка досягла певних інтелектуальних висот – це своєрідний наратив, життєпис на тлі епохи. Вчений-історик тут має чимало переваг перед представниками інших галузей наукового знання – адже за фахом він предметно володіє методологічними основами дискурсу біографічної свідомості. У випадку М.Драгоманова дискурс біографічної свідомості репрезентує стратегії осмислення вченим власного життя, інтерпретації життєписів інших суб'єктів та демонструє як його власна інтелектуальна біографія стала одним із визначальних чинників модерної української ідентичності. Локально-суб'єктний зріз його біографії доводить, що М.Драго-

[2] *Фуко М.* Археологія знання. Київ, 2003. С. 24.

манов безпосередньо керувався у власному житті своєю теорію, яка виключала підпорядкування індивідуальної свободи державним інтересам та будував свій локальний простір як "автономну спілку вільних асоціацій". Великою мірою дискурс біографічної свідомості М.Драгоманова є ключем до розуміння драматизму його долі, відображаючи конфлікт між внутрішніми переконаннями мислителя та тогочасною суспільно-політичною реальністю.

Переосмислення біографічного дискурсу М.Драгоманова дасть змогу наблизитися до усвідомлення причин та наслідків існування в його житті "драми нерозуміння" – трагічної локально-суб'єктної ситуації, обумовленої тим, що інноваційні ідеї мислителя випередили свій час та прозвучали "у пустоті". Як слушно наголошує Л.Нагорна, "ні сучасники, ні найближчі нащадки не в силі були відчути "підземні поштовхи", яким судилося актуалізувати багато проблем, що в умовах кінця XIX століття видавалися умоглядними"[3]. Можливо осмислення витоків цієї "драми нерозуміння" крізь призму локальної просторовості допоможе прояснити як їх реальні контексти, так і символічні підтексти.

Драматизм локально-суб'єктної ситуації полягав у глибокому конфлікті між глобальним європейським мисленням вченого та обмеженим, провінційним контекстом, у якому перебувала тогочасна українська інтелігенція у Російській імперії. Протягом тривалого часу, на фоні внутрішнього дисбалансу М.Драгоманова, спостерігався також зовнішній екзистенційний розрив між його географічним та ментальним простором, що спричиняв формування умов, які наближали трагедію відчуження. Його прагнення інтегрувати український рух у західноєвропейський інтелектуальний контекст сприймалися як передчасні, шкідливі або надто модерні. В Женеві, перебуваючи в європейському просторі свободи, він був позбавлений безпосереднього зв'язку із локальним культурним ґрунтом. Сфокусувавши увагу на Галичині, М.Драгоманов зіткнувся з надто консервативним виміром локальної просторовості, адже всі спроби модернізувати галицьке середовище викликали

[3] *Нагорна Л.П.* Регіональна ідентичність: український контекст. Київ, 2008. С. 377

величезний спротив місцевих еліт. Останній, софійський простір життя вченого став уособленням його самотності та відірваності від батьківщини.

Отже, концепт локальної просторовості не тільки інтерпретує інтелектуальну спадщину М.Драгоманова, але й символізує драматизм його життєвої долі. За допомогою парадигми локальної просторовості можна чітко визначити сутнісну дихотомію життєвої драми М.Драгоманова і репрезентувати її як трагічну екзистенційну роздвоєність мислителя, чий інтелектуальний горизонт охоплював всю Європу, а реальні можливості були "затиснуті" в рамки локальних, колоніальних або провінційних просторів, які не мали ні ресурсів, ні політичної волі для засвоєння та реалізації його інноваційних ідей. Вимушена екстериторіальність та пошук "свого" простору переслідували його протягом всього життя. Саме через концепцію вільної та самодостатньої "громади" він прагнув ментально реконструювати та захистити локальний український простір, незважаючи на те, що фізично перебував далеко від нього.

Чи вдалося М.Драгоманову зайти "свій" простір? У відповіді на це питання і є розгадка причин його "драми нерозуміння". Він справді був унікальною постаттю, чиє життя пройшло на межі різних культурних і політичних систем. Але трагедія "міжпросторового" буття М.Драгоманова полягала в одночасному перебуванні у двох різних світах без повної інтеграції в жоден із них. Будь-який інтелектуал прагне не просто існувати у просторі, а осмислювати, перетворювати та інтерпретувати його. Міжпросторовість суттєво обмежує таку можливість, внаслідок здатності до трансформації усталених орієнтирів та зміни соціальних, професійних та особистісних сенсів. Втім, вона може стати "простором свободи" для створення власного сенсу, звільненого від догм і шаблонів. М.Драгоманов свідомо обрав шлях інтелектуального "посередника" та "стороннього спостерігача", який був спрямований на пошук справжньої, а не ілюзорної сутності буття. У міжпросторовості М.Драгоманову вдалося знайти баланс між свободою і незахищеністю, і саме цей баланс став визначальним фактором формування його драматичної та водночас величної долі, наповненої безкомпромісною боротьбою за незалежність та європейський вектор розвитку України.

БІБЛІОГРАФІЯ

Артеменко А.П. Топологія Я в мережевих структурах соціуму. Харків: Перша цифрова друкарня, 2013. 344 с.

Бурдьє П., Вакан Л. Рефлексивна соціологія. Частина II. Чиказький воркшоп. Київ: Медуза, 2015. 224 с.

Верменич Я. Ідеї децентралізації М.Драгоманова в контексті євроінтеграційного поступу України // Історико-географічні дослідження в Україні. 2025. Вип. 19. С. 16-36. DOI: https://doi.org/10.15407/hgru2025.19.016

Верменич Я. Ідеї Михайла Драгоманова у вітчизняній інтелектуальній думці на рубежі XIX – XX століть // Народна творчість та етнологія. 2021. № 4. С. 7-16. DOI: https://doi.org/10.15407/nte2021.04.007

Верменич Я.В. Конструювання української ідентичності: національні й регіональні проекти другої половини XIX – початку XX ст. Київ: НАН України. Інститут історії України, 2016. 356 с. DOI: https://doi.org/10.15407/book13-0013111

Верменич Я. Концепції європейського поступу України у візії Михайла Драгоманова. Київ: НАН України. Інститут історії України, 2025. 66 с. DOI: https://doi.org/10.15407/book16-0019014

Верменич Я.В. Локальна історія як науковий напрям: традиції й інновації. Київ: НАН України. Інститут історії України, 2012. 284 с.

Верменич Я.В. Михайло Драгоманов у вимірах швейцарської та української соціогуманітаристики (Рефлексії на полях двох наукових форумів Лозанни і Києва) // Український історичний журнал. 2026. № 1. С. 239–242.

Верменич Я.В., Грищенко Ю.В. Інтелектуальний простір інновацій. Відділ історичної регіоналістики у світлі 90-річного ювілею Інституту історії України НАН України. Київ: НАН України. Інститут історії України, 2026. С. 277–290. URL: https://resource.history.org.ua/item/0019298

Гирич І. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.). Київ: Український письменник, 2014. 496 с. DOI: https://doi.org/10.28925/2524-0757.2016.1.19

Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя. Київ: Альтерпрес, 2004. 104 с.

Гірц К. Інтерпретація культур. Вибрані есе. Київ: Дух і Літера, 2001. 280 с.

Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку. Київ: Парламентське видавництво, 2006. 412 с.

Гулак Л.С. Теоретичні засади становлення місцевого самоврядування в Україні // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2013. № 6–2. Т.1. С. 101–104.

Драгоманов М. Восемнадцать лет войны чиновничества с земством. Geneva, 1883. 10 с.

Драгоманов М. Историческая Польша и великорусская демократия. Женева: Типография "Работника" і "Громада", 1881. 511 с.

Драгоманов М. Политические сочинения. Т. 2. Москва: Типография И.Д. Сытина, 1908. 863 с.

Драгоманов М.П. Вибране… мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні. Київ: Либідь, 1991. 682 с.

Драгоманов М.П. Вольный Союз – Вільна Спілка. Опыт украинской политико-социальной программы. Свод и объяснения. Женева, 1884. 109 с.

Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці. У 2 т. Т.1. Київ: Наукова думка, 1970. 531 с.

Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці. У 2 т. Т.2. Київ: Наукова думка, 1970. 592 с.

Європейська хартія місцевого самоврядування // Регіональна політика України: інституційно-правове забезпечення. Київ: НІСД, 2004. С. 106–112.

Житецький П. З історії київської української громади // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. 1913. Т. 116. Кн. 4. С. 178–181.

Камінська Н.В. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз. Київ: КНТ, 2010. 232 с.

Кістяківський О. Щоденник (1874–1885). У 2-х тт. Т.2. Київ: Наукова думка, 1995. 582 с.

Колінько М. Топос як поняття соціальної топології // Мультиверсум. Філософський альманах. 2018. № 3/4. С. 32–41. DOI: https://doi.org/10.35423/2078-8142.2018.3-4.03

Корольов Г. Федеративні проекти в Центрально-Східній Європі: від ідеологічної утопії до реальної політики (1815–1921 рр.). Київ: КІС, 2019. 380 с.

Круглашов А.М. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. Чернівці: Прут, 2000. 488 с.

Круш П.В., Кожемяченко О.О. Національна економіка: регіональний та муніципальний вимір. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 320 с.

Макаренко Н. Національна ідентичність: історико-політологічні чинники формування (до 1914 р.) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. 2013. Вип. 2 (64). С. 304–324.

Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст. Київ: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса, 2008. 405 с.

Патнам Р.Д. Творення демократії. Традиції громадської активності у сучасній Італії. Київ: Основи, 2001. 301 с.

Регіональна політика України: інституційно-правове забезпечення. Київ, 2004. 520 с.

Світленко С.І. Світ модерної України кінця XVIII – початку XX століття. Дніпропетровськ: Герда, 2007. 460 с.

Сворак С.Д. Народовладний концепт у політико-правових поглядах М.П.Драгоманова: цивілізаційно-правовий вимір // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2013. Вип. 31. С. 64–76.

Соціокультурні та теоретичні засади філософії постмодерну. Київ: НАН України. Інститут філософії імені Г. С. Сковороди, 2017. 312 с.

Українська державність у XX столітті. Історико-політологічний аналіз. Київ: Політична думка, 1996. 448 с.

Федченко П.М. Михайло Драгоманов. Життя і творчість. Київ: Дніпро, 1991. 360 с.

Фуко М. Археологія знання. Київ: Видавництво Соломії Павличко, 2003. 326 с.

Шандра В. Мова як засіб формування національної ідентичності // Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії. Київ: НАН України. Інститут історії України, 2013. С. VII–XXXVIII. URL: https://resource.history.org.ua/item/0009174

Ясь О. Історія України на виднокрузі європейської цивілізації: концептуальні пропозиції Михайла Драгоманова. Київ: НАН України. Інститут історії України , 2025. 52 с. DOI: https://doi.org/10.15407/book16-0019013

Amato J.A. Rethinking home: a case of writing local history. Berkeley, 2002. 261 p. DOI: https://doi.org/10.2307/3378945

Amin A. Spatialities of globalisation // Environment and Planning. 2002. Vol. 34. P. 385–399. DOI: https://doi.org/10.1068/a3439

Gottman J. The political partitioning of our world: an attempt at analysis // World Politics. 1952. № 4. P. 512–519.

Wendland A.V. Am Rande der Imperien: Mychajlo Dragomanov und die Anfänge einer europäischen Verflechtungsgeschichte der Ukraine // Imperienvergleich: Beispiele und Ansätze aus osteuropäischer Perspektive. Festschrift für Andreas Kappeler. Wiesbaden, 2009. P. 221–246.

REFERENCES

Amato, J.A. (2002). *Rethinking home: a case of writing local history*. Berkeley. DOI: https://doi.org/10.2307/3378945

Amin, A. (2002). Spatialities of globalization. *Environment and Planning*, 34, 385–399. DOI: https://doi.org/10.1068/a3439

Artemenko, A.P. (2013). *Topolohiya Ya v merezhevykh strukturakh sotsiumu*. Kharkiv: Persha tsyfrova drukarnya. [in Ukrainian].

Burd'ye, P. & Vakan, L. (2015). *Refleksyvna sotsiolohiya*. Kyiv: Meduza. [in Ukrainian].

Fuko., M. (2003). *Arkheolohiya znannya*. Kyiv: Vydavnytstvo Solomiyi Pavlychko. [in Ukrainian].

Hidens, E. (2004). *Nestrymnyy svit: yak hlobalizatsiya peretvoryuye nashe zhyttya*. Kyiv: Al'terpres. [in Ukrainian].

Hirts, K. (2001). *Interpretatsiya kul'tur.* Vybrani ese. Kyiv, Dukh i Litera. [in Ukrainian].

Hulak, L.S. (2013). Teoretychni zasady stanovlennya mistsevoho samovryaduvannya v Ukrayini. *Naukovy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu.* Ser. Yurysprudentsiya, 1 (6/2), 101–104. [in Ukrainian].

Hyrych, I. (2014). *Ukrayins'ki intelektualy i politychna okremishnist'* (*seredyna XIX – pochatok XX st.*). Kyiv: Ukrayins'kyy pys'mennyk. [in Ukrainian]. DOI: https://doi.org/10.28925/2524-0757.2016.1.19

Kamins'ka, N.V. (2010). *Mistseve samovryaduvannya: teoretyko-istorychnyy i porivnyal'no-pravovy analiz*. Kyiv: KNT. [in Ukrainian].

Kolin'ko, M. (2018). Topos yak ponyattya sotsial'noyi topolohiyi. *Mul'tyversum*. *Filosofs'kyy al'manakh*, (3/4), 32–41. [in Ukrainian]. DOI: https://doi.org/10.35423/2078-8142.2018.3-4.03

Korol'ov, H. (2019). *Federatyvni proekty v Tsentral'no-Skhidniy Yevropi: vid ideolohichnoyi utopiyi do real'noyi polityky (1815–1921 rr.).* Kyiv: KIS. [in Ukrainian].

Kruhlashov, A.M. (2000). *Drama intelektuala: politychni ideyi Mykhayla Drahomanova*. Chernivtsi: Prut. [in Ukrainian].

Krush, P.V., Kozhemyachenko O.O. (2011). *Natsional'na ekonomika: rehional'nyy ta munitsypal'ny vymir*. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury. [in Ukrainian].

Makarenko, N. (2013). Natsional'na identychnist': istoryko-politolohichni chynnyky formuvannya (do 1914 r.). *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I.F.Kurasa NAN Ukrayiny,* 2 (64), 304–324. [in Ukrainian].

Nahorna, L.P. (2008). *Rehional'na identychnist': ukrayins'kyy kontekst*. Kyiv: IPiEND imeni I.F.Kurasa. [in Ukrainian].

Patnam, R.D. (2001). *Tvorennya demokratiyi. Tradytsiyi hromads'koyi aktyvnosti u suchasniy Italiyi*. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].

Shandra, V. (2013). Mova yak zasib formuvannya natsional′noyi identychnosti. *Ukrayins'ka identychnist' i movne pytannya v Rosiys'kiy imperiyi*. Kyiv: NAN Ukrayiny. Instytut istoriyi Ukrayiny, VII–XXXVIII. [in Ukrainian]. URL: https://resource.history.org.ua/item/0009174

Svitlenko, S.I. (2007). *Svit modernoyi Ukrayiny kintsya XVIII – pochatku XX stolittya*. Dnipropetrovs′k: Herda. [in Ukrainian].

Svorak, S.D. (2013). Narodovladnyy kontsept u polityko-pravovykh pohlyadakh M.P.Drahomanova: tsyvilizatsiyno-pravovy vymir. *Aktual'ni problemy vdoskonalennya chynnoho zakonodavstva Ukrayiny*, (31), 64–76. [in Ukrainian].

Vermenych, Ya. (2025). Ideyi detsentralizatsiyi M.Drahomanova v konteksti yevrointehratsiynoho postupu Ukrayiny. *Istoryko-heohrafichni doslidzhennya v Ukrayini*, (19), 16–36. [in Ukrainian]. DOI: https://doi.org/10.15407/hgru2025.19.016

Vermenych, Ya. (2021). Ideyi Mykhayla Drahomanova u vitchyznyaniy intelektual′niy dumtsi na rubezhi XIX–XX stolit′. *Narodna tvorchist' ta etnolohiya,* (4), 7–16. [in Ukrainian]. DOI: https://doi.org/10.15407/nte2021.04.007

Vermenych, Ya.V. (2016). *Konstruyuvannya ukrayins'koyi identychnosti: natsional'ni y rehional'ni proekty druhoyi polovyny XIX – pochatku XX st*. Kyiv: NAN Ukrayiny. Instytut istoriyi Ukrayiny. [in Ukrainian]. DOI: https://doi.org/10.15407/book13-0013111

Vermenych, Ya. (2025). *Kontseptsiyi yevropeys'koho postupu Ukrayiny u viziyi Mykhayla Drahomanova*. Kyiv: NAN Ukrayiny. Instytut istoriyi Ukrayiny. [in Ukrainian]. DOI: https://doi.org/10.15407/book16-0019014

Vermenych, Ya.V. (2012). *Lokal'na istoriya yak naukovy napryam: tradytsiyi y innovatsiyi*. Kyiv: NAN Ukrayiny. Instytut istoriyi Ukrayiny. [in Ukrainian].

Vermenych, Ya.V. (2026). Mykhaylo Drahomanov u vymirakh shveytsars′koyi ta ukrayins′koyi sotsiohumanitarystyky (Refleksiyi na polyakh dvokh naukovykh forumiv Lozanny i Kyyeva). *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal,* (1), 239–242. [in Ukrainian].

Vermenych, Ya.V. & Hryshchenko, Yu.V. (2026). *Intelektual'ny prostir innovatsiy*. *Viddil istorychnoyi rehionalistyky u svitli 90-richnoho yuvileyu Instytutu istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny*. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 277–290. [in Ukrainian]. URL: https://resource.history.org.ua/item/0019298

Wendland, A.V. (2009). Am Rande der Imperien: Mychajlo Dragomanov und die Anfänge einer europäischen Verflechtungsgeschichte der Ukraine. *Imperienvergleich: Beispiele und Ansätze aus osteuropäischer Perspektive. Festschrift für Andreas Kappeler*. Wiesbaden, 221–246. [in German].

Yas′ O. (2025). *Istoriya Ukrayiny na vydnokruzi yevropeys'koyi tsyvilizatsiyi: kontseptual'ni propozytsiyi Mykhayla Drahomanova*. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny. [in Ukrainian]. DOI: https://doi.org/10.15407/book16-0019013

РЕЗЮМЕ

У брошурі репрезентуються ідеї локальної просторовості у суспільно-політичних проєктах Драгоманова, які є базою його теорій децентралізації та місцевого самоврядування, орієнтованих на побудову демократичної держави і забезпечення особистої свободи громадян. Локальна просторовість трактується як стратегічний ресурс самоврядності та інструмент розвитку територіальних громад, що обумовлює здатність локальної спільноти самостійно формувати ідентичність та відтворювати спільні норми та цінності, які згуртовують соціум в межах конкретної території. Аналізуються стратегії Драгоманова, спрямовані на осмислення локальної просторовості як фундаменту вільного поступу суспільства та основи управлінських повноважень громади. Висвітлюються підходи вченого до генерування комплексних моделей місцевого самоврядування, які закладали підвалини формування української політичної нації.

Зазначається, що Драгоманов одним з перших обґрунтував значення локального простору як базового рівня реалізації стратегій місцевого самоврядування в контексті європейського поступу українського суспільства. Ключовим елементом його концепції місцевого самоврядування був пріоритет локальної просторовості, який реалізовувався через функціонал самостійної господарської та політичної структури, сформованої на основі територіальної громади. У його баченні громада виступала засадничим фактором економічної та адміністративної незалежності локальних спільнот, наділялася політичною та культурною автономією, перетворюючи територіальні структури на повноцінні суб'єкти федеративної системи. Простір української нації, на думку Драгоманова, мав формуватися внаслідок культурної та освітньої роботи вільних громад, як осередків просвітництва з усталеною локальною ідентичністю. Ґрунтуючись на ідеях громадівського самоврядування Драгоманову вдалося сформувати концепцію локальної просторовості, згідно з якою базовим елементом суспільства і держави є територіальна громада, а місцеве самоврядування визнається єдиною гарантією вільного суспільного розвитку.

Концепт локальної просторовості не тільки інтерпретує інтелектуальну спадщину Драгоманова, але й символізує драматизм його життєвої та творчої долі. За допомогою парадигми локальної просторовості можна чітко визначити сутнісну дихотомію життєвої драми Драгоманова і репрезентувати її як трагічну екзистенційну роздвоєність мислителя. Його інтелектуальний горизонт охоплював всю Європу, а реальні можливості були "затиснуті" в рамки локальних, колоніальних або провінційних просторів, які не мали ні ресурсів, ні політичної волі для засвоєння та реалізації його інноваційних ідей. Вимушена екстериторіальність та

пошук "свого" простору переслідували його протягом всього життя. Саме через концепцію вільної та самодостатньої громади він прагнув ментально реконструювати та "захистити" локальний український простір, незважаючи на те, що фізично перебував далеко від нього.

Наголошується, що візія локальної просторовості Драгоманова є інтелектуальною предтечою сучасної реформи децентралізації в Україні. Його ідеї окреслили положення, які сьогодні відображені в Європейській хартії місцевого самоврядування, доводячи, що сильна держава неможлива без самодостатніх, правосвідомих та активних локальних спільнот. В контексті пошуку ефективних моделей територіальної структуризації України принципи локальної просторовості Драгоманова можуть використовуватися як концептуальне підґрунтя для оновленого бачення місця локальності в оптимізації суспільних процесів та розробки інноваційних стратегій формування громадянського суспільства.

SUMMARY

Vermenych Ya.
Ideas of local spatiality in Mykhailo Drahomanov's projects of self-government. Text data. Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 2026. 96 p. Data size: 0,77 Mb.
Access mode: URL: https://resource.history.org.ua/book/en/0019442
DOI: https://doi.org/10.15407/book17-0019442

The brochure presents ideas of local spatiality in Drahomanov's socio-political projects, ideas that underpin his theories of decentralization and local self-government, which were aimed at building a democratic state and ensuring the personal freedom of citizens. Local spatiality is interpreted as a strategic resource for self-governance and a tool for the development of territorial communities, which determines the capacity of a local community to shape its identity independently and to reproduce the shared norms and values that foster social cohesion within a specific territory. The text analyzes Drahomanov's strategies aimed at understanding local spatiality as the foundation for society's free progress and the basis of a community's governing powers. It also highlights his approaches to developing comprehensive models of local self-government that laid the groundwork for the formation of the Ukrainian political nation. It is noted that Drahomanov was among the first to substantiate the significance of local space as the basic level for implementing local self-government strategies in the context of the European development of Ukrainian society. A key element of his concept of local self-government was the priority of local spatiality, realized through the functions of an independent economic and political structure based on the territorial community. In his vision, the community served as the cornerstone of the economic and administrative independence of local communities and was endowed with political and cultural autonomy, thereby transforming territorial structures into full-fledged constituent units of a federative system. In Drahomanov's view, the space of the Ukrainian nation was to be shaped through the cultural and educational work of free communities acting as centers of enlightenment with established local identities. Drawing on the ideas of hromada-based self-government, Drahomanov formulated a concept of local spatiality in which the territorial community is the fundamental element of society and the state, and local self-government is recognized as the sole guarantee of free social development.

The concept of local spatiality not only interprets Drahomanov's intellectual legacy but also symbolizes the drama of his life and creative path. Through the paradigm of local spatiality, one can clearly define the essential dichotomy of Drahomanov's life drama and portray it as the thinker's tragic

existential duality. While his intellectual horizon encompassed all of Europe, his actual opportunities were confined within the limits of local, colonial, or provincial spaces that lacked both the resources and the political will to embrace and implement his innovative ideas. Forced extraterritoriality and the quest for a space of his own haunted him throughout his life. It was precisely through the concept of a free and self-sufficient community that he sought to intellectually reconstruct and "defend" the local Ukrainian space, despite being physically far removed from it. It is emphasized that Drahomanov's vision of local spatiality was an intellectual precursor to the current decentralization reform in Ukraine. His ideas outlined principles now reflected in the European Charter of Local Self-Government, demonstrating that a strong state is impossible without self-sufficient, legally aware, and active local communities. In the context of seeking effective models for the territorial structuring of Ukraine, Drahomanov's principles of local spatiality can serve as a conceptual foundation for a renewed vision of the role of locality in optimizing societal processes and developing innovative strategies for building civil society.

Електронне наукове видання

ВЕРМЕНИЧ Ярослава Володимирівна

ІДЕЇ ЛОКАЛЬНОЇ ПРОСТОРОВОСТІ У ПРОЄКТАХ САМОВРЯДУВАННЯ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Комп'ютерна верстка – Світлана Блащук

Ознайомитися з новинами й іншими виданнями можна
на сайті та Facebook-сторінці
Інституту історії України
Національної академії наук України:
http://history.org.ua
https://www.facebook.com/history.org.ua

Підписано до друку 3.11.2026 р. Формат 70x100/16.
Обл.-вид. арк. 5,6.
Поліграфічна д-ця Ін-ту історії України НАН України
01001, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5070 від 23.03.2016 р.

Верменич Я.

Ідеї локальної просторовості у проєктах самоврядування Михайла Драгоманова. Текст. дані. Київ: НАН України. Інститут історії України, 2026. 96 с. Об'єм даних 0,77 Mb.
URL: https://resource.history.org.ua/item/0019442
DOI: https://doi.org/10.15407/book17-0019442

Репрезентуються ідеї локальної просторовості у суспільно-політичних проєктах М.Драгоманова, які є базою його теорій децентралізації та місцевого самоврядування, орієнтованих на побудову демократичної держави і забезпечення особистої свободи громадян. Локальна просторовість трактується як стратегічний ресурс самоврядності та інструмент розвитку територіальних громад, що обумовлює здатність локальної спільноти самостійно формувати ідентичність та відтворювати спільні норми та цінності, які згуртовують соціум в межах конкретної території. Аналізуються стратегії М.Драгоманова, спрямовані на осмислення локальної просторовості як фундаменту вільного поступу суспільства та основи управлінських повноважень громади. Висвітлюються підходи вченого до генерування комплексних моделей місцевого самоврядування, які закладали підвалини формування української політичної нації. Наголошується, що візія локальної просторовості М.Драгоманова є інтелектуальною предтечою сучасної реформи децентралізації в Україні. Його ідеї окреслили положення, які сьогодні відображені в Європейській хартії місцевого самоврядування, доводячи, що сильна держава неможлива без самодостатніх, правосвідомих та активних локальних спільнот. В контексті пошуку ефективних моделей територіальної структуризації України принципи локальної просторовості М.Драгоманова можуть використовуватися як концептуальне підґрунтя для оновленого бачення місця локальності в оптимізації суспільних процесів та розробки інноваційних стратегій формування громадянського суспільства.